

Regionalny Zespół
Placówek Wsparcia
Edukacji

JEDNOSTKA SAMORZĄDU
Województwa Opolskiego

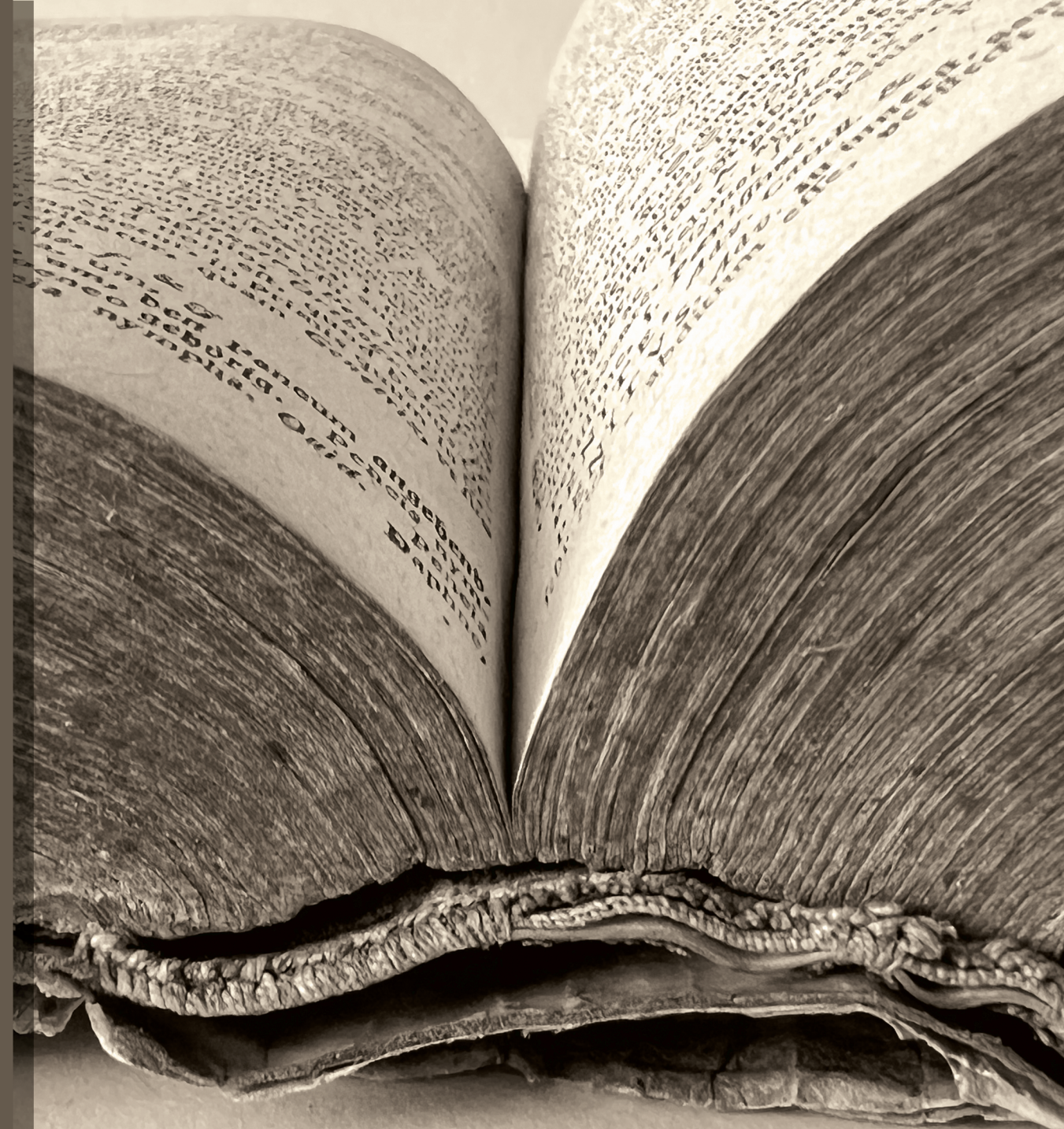

PEDAGOGICZNA
BIBLIOTEKA
WOJEWÓDZKA
W OPOLE

Wydawca:

Regionalny Zespół Placówek Wsparcia Edukacji
Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Opolu
ul. Kościuszki 14 • 45-062 OPOLE
www.rzpwe.pl • www.pedagogiczna.pl
tel.: +48 77 453-66-92, 77 454-12-40

ISBN 978-83-951737-5-2

KONSERWACJA I RENOWACJA 14 STARODRUKÓW

ze zbiorów
Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu

Opracowanie – Alicja Kisała i Monika Matkowska

Konserwacja
i renowacja
14 starodruków
ze zbiorów
Pedagogicznej Biblioteki
Wojewódzkiej
w Opolu

Opracowanie
Alicja Kisała, Monika Matkowska

Opole 2023

Fundusze
Europejskie

Rzeczpospolita
Polska

OPOLSKIE

Unia Europejska
Europejskie Fundusze
Strukturalne i Inwestycyjne

Starodruki z PBW w nowoczesnej odsłonie – ochrona starodruków oraz remont i wyposażenie pomieszczenia do właściwego przechowywania zbiorów i ich zabezpieczania w celu realizacji działań edukacyjno-informacyjnych z wykorzystaniem aplikacji teleinformatycznych zwiększających atrakcyjność usług kulturalnych i turystycznych Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu. Projekt współfinansowano ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Opolskiego na lata 2014-2020 RPOP.05.03.01-16-0016/19-00.

Regionalny Zespół
Placówek Wsparcia
Edukacji

JEDNOSTKA SAMORZĄDU
Województwa Opolskiego

Wydawca:

Regionalny Zespół Placówek Wsparcia Edukacji
Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Opolu
ul. Kościuszki 14 • 45-062 OPOLE
www.rzpwe.pl • www.pedagogiczna.pl
tel.: +48 77 453-66-92, 77 454-12-40

Opracowanie: **Alicja Kisała, Monika Matkowska**

Zdjęcia: **Karolina Komsta-Sławińska, Daria Kordowska, Piotr Kulczyk**

ISBN 978-83-951737-5-2

ISBN 978-83-951737-5-2

Skład komputerowy – studio context

WSTĘP

Publikacja, którą przekazujemy w Państwa ręce, została wydana w ramach projektu pn. *Starodruki z PBW w nowoczesnej odsłonie – ochrona starodruków oraz remont i wyposażenie pomieszczenia do właściwego przechowywania zbiorów i ich zabezpieczania w celu realizacji działań edukacyjno-informacyjnych z wykorzystaniem aplikacji teleinformatycznych zwiększających atrakcyjność usług kulturalnych i turystycznych Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu*. Projekt współfinansowano ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Opolskiego na lata 2014-2020 RPOP.05.03.01-16-0016/19-00. Wydawnictwo jest podsumowaniem przeprowadzonych w ramach projektu prac konserwatorskich i restauratorskich 14 starodruków ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu.

Regionalny Zespół Placówek Wsparcia Edukacji Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Opolu realizowała projekt od 29 marca 2021 r. do 28 lutego 2023 r. Dzięki projektowi biblioteka została doposażona w sprzęt komputerowy i multimedialny. Wyremontowano Salonik Książki Zabytkowej, w którym przechowywane są starodruki. Zakupiono specjalistyczny skaner umożliwiający digitalizację cennych zbiorów i udostępnianie ich w Opolskiej Bibliotece Cyfrowej. Umożliwiło to promocję starodruków w wymiarze krajowym wśród użytkowników Federacji Bibliotek Cyfrowych i międzynarodowym poprzez transfer danych do serwisu zewnętrznego Europeana, który udostępnia dziedzictwo kulturowe i naukowe Europy.

Mieszkańcy Opola i województwa mieli okazję do zapoznania się z kolekcją starych druków dzięki prezentowanym w Pedagogicznej Bibliotece Wojewódzkiej w Opolu wystawom. Przeprowadzono warsztaty dla uczniów, studentów i nauczycieli dotyczące historii książki i pisma, które były okazją zaprezentowania cymeliów biblioteki. W ramach projektu powstały dwa mini słuchowiska: o bibliotece i o starodrukach. Nawiązują one do informacji związanych z kulturą i zabytkami, udostępnianych za pomocą kodów QR w Opolu i województwie, uatrakcyjnając ofertę edukacyjną oraz turystyczną miasta i regionu. Nagrania te można odsłuchać w telefonie, w języku polskim i angielskim, po zeskanowaniu kodu QR. Promocji książki i czytelnictwa służy również ławka multimedialna z kodem QR, który każdego miesiąca zapewnia dostęp do dwóch tytułów książek pochodzących z biblioteki internetowej *Wolne Lektury*. Do opracowania szaty graficznej ławki wykorzystano

grafikę autorstwa Emilii Uksik, uczninicy Zespołu Państwowych Placówek Kształcenia Plastycznego im. Jana Cybisa w Opolu. Praca powstała podczas pleneru towarzyszącemu obchodom jubileuszu 70-lecia biblioteki, a jej inspiracją i wiodącym tematem był zabytkowy budynek biblioteki.

Dzięki projektowi możliwa była konserwacja i restauracja 14 starodruków ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu wpisanych na podstawie decyzji Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do rejestru zabytków województwa opolskiego ze względu na walory artystyczne, historyczne i naukowe. Jest to zbiór wydanych w XVII i XVIII w. druków dotyczących ogólnych dziejów Śląska – historii miast i miejscowości oraz historii Kościoła i reformacji na Śląsku. Wśród odrestaurowanych obiektów znalazły się leksykony regionalne i bibliografie, podręczniki, słowniki, pisma religijne i polityczne stanowiące świadectwo minionych epok. Książki wydane w językach niemieckim, polskim i łacińskim napisane zostały w większości przez autorów pochodzących ze Śląska bądź z nim związanych (m.in. duchownych, prawników i nauczycieli). Odrestaurowane obiekty (w tym 1 klocek introligatorski) to 18 tytułów – dzieła 16 autorów. Jedenaście z nich pochodzi z księgozbioru przedwojennej biblioteki klasztoru Franciszkanów w Nysie. Świadczą o tym pieczęcie proveniencyjne oraz/lub tamtejsze sygnatury.

Poszczególne woluminy zaprezentowano w układzie alfabetycznym. Zastosowano skrócony opis bibliograficzny, pełniejsze informacje przenosząc do strefy uwag. O ile sformalizowane opisy katalogowe o charakterze dokumentacyjnym adresowane są do niewielkiego grona znawców przedmiotu, to zamieszczone ilustracje oraz informacje dotyczące zarówno dzieł jak i ich autorów mogą przybliżyć również większej grupie czytelników historię dziejów książki i drukarstwa oraz losów książki na Śląsku.

Opisy bibliograficzne przytoczono za opracowanym w 2009 r. przez Aleksandrę Paszkowską katalogiem „Starodruki w zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu”. Opis prac konserwatorskich i restauratorskich za opracowanymi przez Piotra Kulczyka „Dokumentacją konserwatorską: konserwacja starodruku *Lexicon manuale latino-germanicum...*” oraz „Dokumentacją konserwatorską: konserwacja starodruku *Rozmowa ziemianina z sąsiadem o teraźniejszych okolicznościach*”, Wielkie Łunawy 2023.

Alicja Kisała
Monika Matkowska

SPIS TREŚCI

WSTĘP	3
PRACE KONSERWATORSKIE I RESTAURATORSKIE	6
ALVARES, Manuel (1526-1582)	
Institutionum grammaticarum liber III... ..	17
FIBIGER, Michael Joseph (1657-1712)	
Das in Schlesien Gewaltthätig eingerissene Lutherthum... ..	21
FÜLDENER, Johann Jacob von (1680-1743)	
Bio- & bibliographia silesiaca : das ist Schlesiſche Bibliothec und Bücher-Historie... ..	23
HANKE, Martin (1633-1709)	
De silesiorum rebus : ab anno Christi 550. ad 1170... ..	29
HEDERICH, Benjamin (1675-1748)	
Lexicon manuale latino-germanicum... ..	31
HENEL von Hennenfeld, Nicolaus (1582-1656)	
FIBIGER, Michael Joseph (1657-1712)	
Silesiographia Heneliana renovatae... ..	34
KONARSKI STANISŁAW (1700-1773)	
Rozmowa ziemianina z sąsiadem o teraźniejszych okolicznościach	37
MEISNER, Ferdinand (1730-ca 1785)	
Compendiaria historiae ecclesiasticae institutio... ..	41
MONTFAUCON, Bernard de (1655-1741)	
Palaeographia graeca : sive De ortu et progressu literarum graecarum.....	43
VOLCKMAR, Nicolaus (1566?-1601)	
KANNENGIESSER, Balthasar (ca. 1641)	
Vierzig Dialogi : oder Lustige Arten zu reden von allerhand Sachen und Händeln.....	46
WAHRENDORFF, Johann Peter (1683-1738)	
Lignitzische Merckwürdigkeiten... ..	49
WAHRENDORFF, Johann Peter (1683-1738)	
Lignitzische Merckwürdigkeiten... ..	51
1. BESCHREIBUNG... ..	53
2. J. Ch. Schwedler, Die Königl. Crönung... ..	53
3. J. Ch. Schwedler, Die Glückseligkeit un das Wohl den sich auf den Herrn Zebaoth verlassenden Menschen.....	54
4. J. Ch. Schwedler, Deutschlands Gelübde... ..	55
WALTHER, Anton Balthasar von (1705-1785)	
Silesia diplomatica... ..	57

PRACE KONSERWATORSKIE I RESTAURATORSKIE

Celem konserwacji było zachowanie obiektów dla przyszłych pokoleń dzięki utrwaleniu ich materialnej struktury, przywrócenie im funkcji użytkowej, w tym umożliwienie digitalizacji oraz zahamowanie procesów powodujących niszczenie. Do obecnego stanu zachowania starodruków w dużej mierze przyczyniły się postępujące procesy starzeniowe materiałów, z których zostały wykonane, zastosowane rozwiązania konstrukcyjne, często użytkowy charakter książek, a także czynniki zewnętrzne, na które złożyły się również m.in. warunki przechowywania obiektów czy uszkodzenia spowodowane przez użytkowników. Na większości starodruków zaszły zjawiska typowe dla naturalnego starzenia się papieru, objawiające się zażółceniem powierzchni kart.

Zniszczenia wielu opraw spowodowały, że nie pełniły one swojej funkcji ochronnej, a deformacja skórzanych grzbietów doprowadziła do wypchnięcia bloku poza oprawę, przyczyniając się do silnych zniszczeń, zagięć i ubytków krawędzi kart. W większości obiektów pergaminowe okładziny były zabrudzone, przetarte i zarysowane. Księgi nosiły liczne ślady mechanicznych zniszczeń, szczególnie w linii grzbietu (m.in. wgniecenia i deformacje części grzbietów składek, odspojenia oraz pęknięcia w miejscach łączenia okładziny z blokiem, osłabienie wyklejek), a także ubytki skóry w narożnikach opraw i osłonięcie tekturowych okładek.

Pierwszym etapem prac, przy każdym obiekcie, było wykonanie analizy wartościującej, która służyła podjęciu właściwych decyzji konserwatorskich, a szczególnie prac restauratorskich. Dokonano oceny stanu zachowania starodruków. Wykonano badania konserwatorsko-technologiczne, które umożliwiły określenie rodzaju i stopnia zniszczeń chemicznych, m.in. badania pH, badanie składu włóknistego i klejów w wyrobach papierowych, określenie rodzaju wyprawy skóry, badanie odporności użytych materiałów na wpływ roztworów wodnych w przypadku planowanych zabiegów na mokro, obserwacje zniszczeń w świetle ultrafioletowym oraz w bliskiej podczerwieni i w zależności od potrzeb, np. w przypadku śladów obecności mikroorganizmów – badania mikrobiologiczne dobrane w zależności od rodzajów materiałów tworzących starodruk. Większość obiektów poddano dezynfekcji tlenkiem etylenu w komorze próżniowej.

Bardzo często rozeznanie zapotrzebowania na realizację prac konserwatorskich nie ogranicza się tylko do widocznych zniszczeń. Dopiero szczegółowe badania stanu zachowania oraz konieczność demontażu oprawy i bloku ujawniają potrzebę wykonania wielu zabiegów konserwatorskich. Niejednokrotnie oprawa skrywa nieprzewidziane uszkodzenia konstrukcji szycia grzbietu książki. Kierując się podstawową zasadą etyki konserwatorskiej mówiącą o jak najmniejszej ingerencji w oryginalną strukturę zabytku w większości obiektów skupiono się na badaniach nieniszczących. Uznano je za wystarczające do prawidłowego zaplanowania prac konserwatorskich, w tym dobrania odpowiednich metod i materiałów. Stąd wynikały decyzje, by w większości obiektów przeprowadzenie zakładanych w programie prac odbywało się na bloku. W trzech przypadkach podjęta została decyzja o całkowitym demontażu bloku (sygn. 3 SD, 100 SD, 102 SD). Blok rozdzielono na poszczególne składki, a następnie na karty. Rozprucie bawełnianych nici pozwoliło na wysunięcie wewnętrznych kart składek i poddanie ich kąpielom statycznym w filtrowanej wodzie. Zabieg ten miał na celu usunięcie substancji powstałych w procesach starzeniowych papieru, powodujących zakwaszenie oraz oczyszczenie kart. Jeden

z obiektów (sygn. 97 SD) wymagał oddzielenia okładek od bloku i wzmocnienia taśmami bawełnianymi zniszczonych sześciu zwińców, które po naprawie wklejono w pierwotne miejsce, czyli pod wyklejkę oraz pod skórzaną obłeczenie na grzbiecie oprawy. Szczególnie zabrudzone karty zostały oczyszczone na sucho. W miarę możliwości usunięto tłuste zanieczyszczenia występujące w partiach narożników. Powierzchniowe zabrudzenia kart oczyszczono gumkami w sztyfcie oraz gumkami w proszku różnej twardości, gumką w kostkach, różnej twardości wkładami w gumce elektrycznej. Za pomocą syntetycznych białych pędzli z długim włosiem wymieciono ruchome zanieczyszczenia, tj. drobiny włosów, zasuszonych owadów oraz słomy. Następnie karty poddano prostowaniu.

Zastosowanie znalazła metoda oddalonego nawilżania po 10 kart, a następnie ich suszenia pomiędzy tekturami piwnymi w kontrolowanym obciążeniu. W ten sposób usunięto najsilniejsze odkształcenia powierzchni kart oraz rozprostowano wszystkie zagięcia. Przedarcia scalono za pomocą termoaktywnej bibułki. Drobne ubytki powierzchni kart uzupełniono dobranymi kolorystycznie kształtkami papieru czerpanego wmontowanego klejem skrobiowym. Zacieki, występujące głównie w partiach grzbietów składek, zniwelowano za pomocą okładek z nasączonej wodą filtrowaną bibuły.

Zabiegi konserwacyjne, najczęściej pergaminowego obłeczenia opraw wymagały mechanicznego oczyszczania na sucho – gumkami w proszku oraz gumką elektryczną z wkładami różnej twardości. Niektóre okładziny wymagały oczyszczania na mokro, przy użyciu 2% metylocelulozy. Zabrudzenia najsilniej związane z podłożem usuwane były za pomocą mikrowłókniny nasączonej wodą filtrowaną. Ubytki w skórzonym obłeczeniu uzupełniano japońskim papierem długowłóknistym oraz skórą bez lica. Do uzupełnień zastosowano 8% klej rybi. Ubytki papieru wykorzystanego do oprawy uzupełniano kształtkami z gładkiego papieru chińskiego lub długowłóknistym papierem. Wszystkie uzupełnienia opraw scalano kolorystycznie farbami akwarelowymi z dodatkiem gumy arabskiej, dokonując w razie potrzeby rekonstrukcji wzoru (papier marmoryzowany). W przypadku jednego ze starodruków konieczne było wykonanie nowej oprawy z tektur bezkwasowych obłeczonych konserwatorskim płótnem. Inny obiekt wymagał wykonania skórzanej oprawy konserwatorskiej z wmontowaniem do niej fragmentu zachowanej dawnej oprawy skórzanej znajdującej się na grzbiecie książki. Prostowanie deformacji tekturowych okładek obłeczonych pergaminem przeprowadzano integralnie, równolegle dla tektur i elementów je obłekających. Pozwoliło to na zaniechanie czynności silnie ingerujących w poszczególne elementy składowe obiektu.

Ostatnim etapem prac przy każdym obiekcie było odkwaszenie bloku kart oraz papierowych elementów oprawy. Wykonano dokumentację fotograficzną, ilustrującą stan zachowania oraz w dalszych etapach przebieg prac. Każdy z obiektów został umieszczony w wykonanym z bezkwasowych materiałów usztywnianym pudle archiwizacyjnym. Dla każdego woluminu wytyczono podstawowe zalecenia konserwatorskie dotyczące działań utrzymujących ich stan i dalszego bezpiecznego przechowywania i użytkowania starodruków.

Przykłady wybranych elementów dokumentacji konserwatorskiej opracowanej przez Piotra Kulczyka i Karolinę Komstę-Sławińską, konserwatorów zabytków na podłożu papieru i skóry.

PRZYKŁAD 1

KONARSKI STANISŁAW (1700-1773)

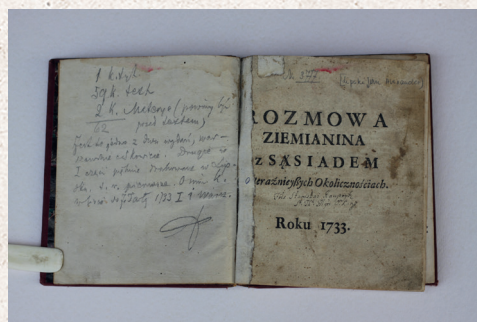
Rozmowa ziemianina z sąsiadem o teraźniejszych okolicznościach

STAN ZACHOWANIA

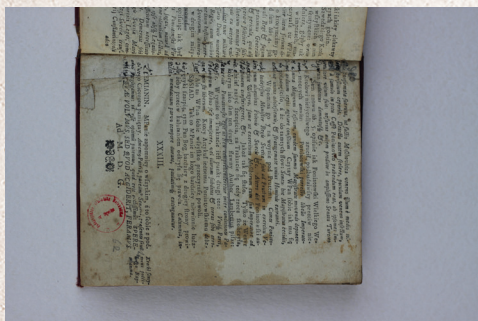
Starodruk zachował się w złym stanie. Karty książki były zabrudzone i zaplamione, występowały liczne zacieki barwy brązowej, zwłaszcza w górnych partiach kart. Papier był zakwaszony. Widoczne były liczne naprawy introligatorskie, nie wszystkie wykonane fachowo – były to głównie łaty papieru wzmacniające przedarcia oraz większe łaty maskujące ubytki w papierowych kartach. Niektóre z tych łat posiadają historyczne nawarstwienia w postaci ręcznie dopisanych fragmentów tekstu. Na grzbiecie zachowały się fragmenty oryginalnej oprawy skórzanej, pozostała część okładziny przeoprawiona została w płótno introligatorskie. Wyklejki wtórne – marmoryzowane – XX-wieczne, tylna z rozległym ubytkiem w górnej części.

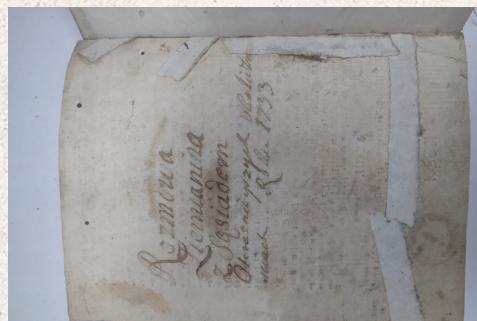
Zniszczenia grzbietu
– stan przed konserwacją.

Strona tytułowa
– stan przed konserwacją.

Tylna karta – wcześniejsze naprawy
– stan przed konserwacją.

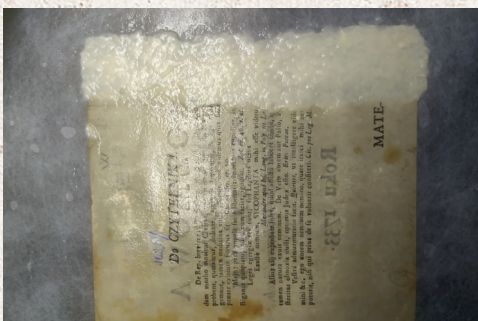
Odwrocie tylnej karty – wcześniejsze naprawy
– stan przed konserwacją.

PRZEBIEG PRAC KONSERWATORSKICH

Fragmenty oryginalnego skózanego obleczenia zachowanego w płaszczyźnie grzbietu - stan po demontażu.

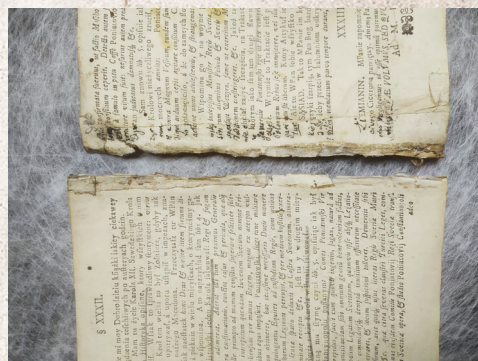
Następny etap konserwacji polegał na oddzieleniu wyklejek od tekturowych okładek. W tym celu starano się ostrożnie skalpelem podważyć jej krawędzie i w miarę możliwości odkleić wyklejkę mechanicznie na sucho. W miejscach, gdzie spoina klejowa była zbyt silna, starano się ją delikatnie spulchniać wacikiem z ciepłą wodą. Był to bardzo czasochłonny zabieg, gdyż spoina klejowa okazała się niezwykle wytrzymała, zaś papier, z którego wykonano wyklejkę – bardzo chłonny i nieodporny na deformację. Dodatkową przeszkodą były marmoryzacje, które z racji techniki wykonania, były niezwykle wrażliwe na działanie wilgoci. Po odklejeniu wyklejek można było zdemonstrować płócienne obleczenie z przedniej i tylnej strony okładek.

Strona tytułowa podczas uzupełnianiu ubytków zawieszoną w wodzie.

Na wstępie wykonano dokumentację opisowo-fotograficzną obiektu oraz poddano obiekt wnikliwym badaniom technologiczno-konserwatorskim. Przeprowadzono badania pH oraz ocenę zwilżalności papieru, wykonano identyfikację składu włóknistego oraz rodzaju przeklejenia papieru. Dokonano też analizy stopnia utlenienia jonów żelaza w atramentach. Oprócz tego wykonano identyfikację rodzaju skór, badanie skurczu włókien kolagenowych, ocenę zorganizowania włókien kolagenowych w skórze oraz badanie odczynu pH skór. Po wykonaniu badań, przeprowadzono dokładne oględziny obiektu, pozwalające na podjęcie dalszych decyzji konserwatorskich. Ze względu na zły stan zachowania zabytku oraz liczne późniejsze naprawy zdecydowano się na demontaż bloku i oprawy w celu przeprowadzenia pełnej konserwacji książki.

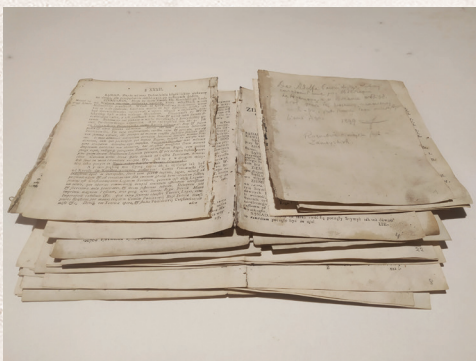
Następny etap konserwacji polegał na oddzieleniu wyklejek od

Tylne karty - stan po demontażu.

Zastosowano podobną technikę, jak wcześniej przy odklejeniu kart ochronnych. W następnej kolejności przystąpiono do demontażu fragmentów oryginalnego, skózanego obleczenia zachowanego na grzbiecie książki. Skóra okazała się niezwykle silnie sklejoną z grzbietem, zaś demontaż ujawnił skalę zniszczeń tego elementu książki.

Zachowane fragmenty skóry posiadały liczne przedarcia, były niezwykle sztywne i kruche. Odwrocie skóry oczyszczono na mokro z pozostałości kleju, następnie doczyszczono mechanicznie lico skóry gąbkami lateksowymi i nawilżono roztworem mleczaanu potasu, po czym lekko obciążono fragmenty zdemonstrowanej skóry, w taki sposób, aby nie utracić wyrobionych wypukłości – zwięzów. Demontaż wyklejek i obleczenia ułatwił oddzielenie bloku od tekturowych okładek. W trakcie tych prac okazało się, że

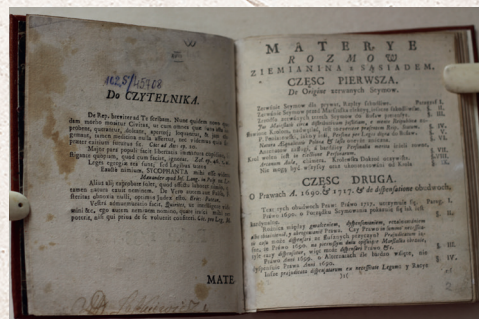
Karty po oczyszczaniu chemicznym w wodzie.

go zszycia starodruku. Oddzielone karty oczyszczono mechanicznie gumkami o różnej twardości oraz gąbkami lateksowymi. Następnie atramentowe zapiski zabezpieczono roztworem żelatyny, położonym kilkakrotnie w miejscu wrażliwym na działanie wody. W podobny sposób potraktowano też XX-wieczne czerwone tuszowe pieczęcie, które pomimo kilkukrotnego zabezpieczenia uległy częściowemu rozlaniu. Z powyższych względów podjęto decyzję o ich usunięciu. W trakcie kąpeli wodnych usunięto też papierowe łatki pochodzące z wcześniejszych napraw.

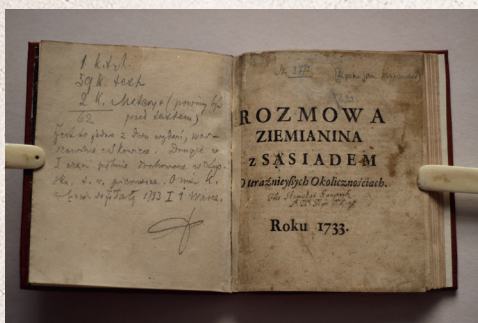
Jednym z powodów usunięcia tych nawarstwień, oprócz przesłanek estetycznych, był fakt iż przesłaniały one fragmenty oryginalnego druku książki. Wodę zmieniano do momentu zauważenia braku jej żółtawego zabarwienia (brudu wypłukiwanego z ich struktury). Ostatnią kąpiel z dodatkiem roztworu węglanu magnezu $MgCO_3$, przeprowadzono w celu odkwaszenia papieru. Następnie w wymytych i odkwaszonych kartach uzupełniano ubytki odpowiednio dobraną masą papierową lniano-bawełnianą, stosując technikę manualną (tzn. ręcznego nanoszenia zawiesiny papierowej w wodzie). Przedarcia oraz osłabione miejsca wzmacniano bibulką japońską 9 g, po czym przeklejano kleikiem ryżowym z dodatkiem metylocelulozy. Tak przygotowane karty wzmacniano 0,75% roztworem metylocelulozy w wodzie. Ostatnim etapem było suszenie kart między tekturami chłonnymi w prasie introligatorskiej. Paski papieru użyte jako wcześniejsze naprawy książki, zostały po demontażu również oczyszczone mechanicznie i chemicznie, głównie z pozostałości kleju, odkwaszone i wzmocnione roztworem metylocelulozy (0,75%). Łatka z odręcznie naniesionym tekstem, została dodatkowo uzupełniona masą papierową oraz wzmocniona bibulką japońską. Odwrocia wykłejek doczyszczono z po-

brakuje końcówek dwóch zwięzów (tzw. wąsów), a ciężar zawieszenia całego bloku opierał się tylko na dwóch pełnych sznurach i dwóch zachowanych fragmentarycznie. Ponieważ nie zachowały się miedzyzwieżła, cały ciężar konstrukcji bloku przeniesiony był na sznury (zachowane w szczątkowym stanie), co silnie nadwładliło konstrukcję książki.

Po zabiegach demontażu rozszyto wolumin. Karty posiadały naniesioną numerację; nie było powodu nanoszenia dodatkowych oznaczeń konserwatorskich, zanotowano jedynie ilość kart w składce, niezbędną dla ponownego prawidłowe-

Pierwsza strona tekstu po konserwacji.

Strona tytułowa po konserwacji.

Uzupełnianie kart zawieszoną masą papierowej w wodzie.

Wysuszone karty złożono w składki, uprzednio docinając wystające końcówki bibułek. Karty zszyto tak, jak to miało miejsce pierwotnie, na cztery nowe pojedyncze sznury, wykonane z włókien konopnych. Grzbiet książki wyokrąglono, po czym przestrzenie pomiędzy zwiężkami zaklejono roztworem kleju króliczego. Do grzbietu pomiędzy sznurami doklejono paski płótna lnianego, które miały na celu jego wzmocnienie oraz stabilne połączenie bloku z okładziną. Końcówki sznura (tzw. wąsy) uprzednio docięte do odpowiedniej długości rozczesano (rozprostowano) na płasko, w taki sposób, aby przyklejone do tekturowej okładziny nie tworzyły na niej wypukłości.

Następnie blok książki zabezpieczono przed migracją wilgoci, szczelnie owijając papierem silikonowym oraz umieszczając z dwóch stron bloku cienkie arkusze blachy, chroniące karty przed deformacjami. W następnej kolejności paski międzyzwięzli oraz końcówki sznurów przyklejono do tektur okładziny, używając do tego celu kleju króliczego. Po wyschnięciu całość oprawiono na klej skrobiowy w nową, dobraną kolorystycznie skórę, po czym obciążono. Klej skrobiowy został wykorzystany również do połączenia wyklejek z okładziną. Aby zapobiec wypaczeniu tektur księgę ponownie dociężono. Ostatnim etapem było wkomponowanie zachowanych fragmentów oryginalnego skózanego grzbietu w miejsce, z którego zostały uprzednio zdemontowane (fragmenty oryginalnego obleczenia wklejono na klej Acrykleber HV 498). Po zakończeniu prac wykonano pudło konserwatorskie z tektury bezkwasowej oraz sporządzono dokumentację konserwatorską opisowo-fotograficzną, przedstawiającą konserwowany starodruk przed, w trakcie i po konserwacji.

Okładzina po konserwacji.

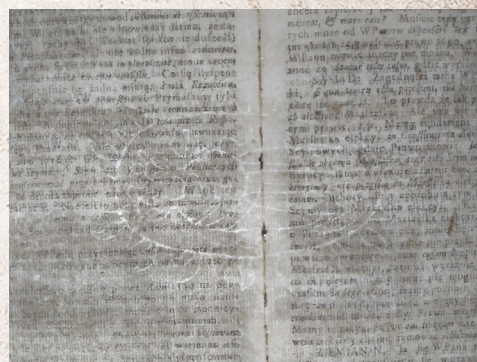
zostałości kleju. W tylnej wyklejce doklejono oderwany wcześniej fragment papieru. Obie wyklejki, nadwątłone procesem demontażu, wzmocniono od odwrocia grubą bibułą, następnie suszono pomigodzą teksturami, pod lekkim obciążeniem w prasie introligatorskiej.

Wysuszone karty złożono w składki, uprzednio docinając wystające końcówki bibułek. Karty zszyto tak, jak to miało miejsce pierwotnie, na cztery nowe pojedyncze sznury, wykonane z włókien konopnych. Grzbiet książki wyokrąglono, po czym przestrzenie pomiędzy zwiężkami zaklejono roztworem kleju króliczego. Do grzbietu pomiędzy sznurami doklejono paski płótna lnianego, które miały na celu jego wzmocnienie oraz stabilne połączenie bloku z okładziną. Końcówki sznura (tzw. wąsy) uprzednio docięte do odpowiedniej długości rozczesano (rozprostowano) na płasko, w taki sposób, aby przyklejone do tekturowej okładziny nie tworzyły na niej wypukłości.

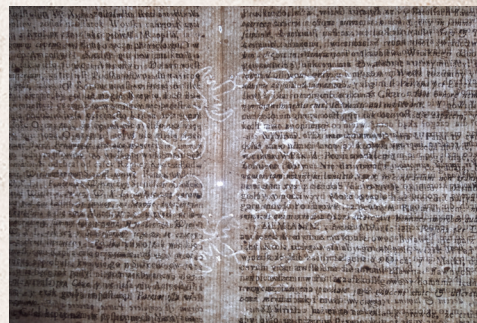
Następnie blok książki zabezpieczono przed migracją wilgoci, szczelnie owijając papierem silikonowym oraz umieszczając z dwóch stron bloku cienkie arkusze blachy, chroniące karty przed deformacjami. W następnej kolejności paski międzyzwięzli oraz końcówki sznurów przyklejono do tektur okładziny, używając do tego celu kleju króliczego. Po wyschnięciu całość oprawiono na klej skrobiowy w nową, dobraną kolorystycznie skórę, po czym obciążono. Klej skrobiowy został wykorzystany również do połączenia wyklejek z okładziną. Aby zapobiec wypaczeniu tektur księgę ponownie dociężono. Ostatnim etapem było wkomponowanie zachowanych fragmentów oryginalnego skózanego grzbietu w miejsce, z którego zostały uprzednio zdemontowane (fragmenty oryginalnego obleczenia wklejono na klej Acrykleber HV 498). Po zakończeniu prac wykonano pudło konserwatorskie z tektury bezkwasowej oraz sporządzono dokumentację konserwatorską opisowo-fotograficzną, przedstawiającą konserwowany starodruk przed, w trakcie i po konserwacji.

Następnie blok książki zabezpieczono przed migracją wilgoci, szczelnie owijając papierem silikonowym oraz umieszczając z dwóch stron bloku cienkie arkusze blachy, chroniące karty przed deformacjami. W następnej kolejności paski międzyzwięzli oraz końcówki sznurów przyklejono do tektur okładziny, używając do tego celu kleju króliczego. Po wyschnięciu całość oprawiono na klej skrobiowy w nową, dobraną kolorystycznie skórę, po czym obciążono. Klej skrobiowy został wykorzystany również do połączenia wyklejek z okładziną. Aby zapobiec wypaczeniu tektur księgę ponownie dociężono. Ostatnim etapem było wkomponowanie zachowanych fragmentów oryginalnego skózanego grzbietu w miejsce, z którego zostały uprzednio zdemontowane (fragmenty oryginalnego obleczenia wklejono na klej Acrykleber HV 498). Po zakończeniu prac wykonano pudło konserwatorskie z tektury bezkwasowej oraz sporządzono dokumentację konserwatorską opisowo-fotograficzną, przedstawiającą konserwowany starodruk przed, w trakcie i po konserwacji.

Następnie blok książki zabezpieczono przed migracją wilgoci, szczelnie owijając papierem silikonowym oraz umieszczając z dwóch stron bloku cienkie arkusze blachy, chroniące karty przed deformacjami. W następnej kolejności paski międzyzwięzli oraz końcówki sznurów przyklejono do tektur okładziny, używając do tego celu kleju króliczego. Po wyschnięciu całość oprawiono na klej skrobiowy w nową, dobraną kolorystycznie skórę, po czym obciążono. Klej skrobiowy został wykorzystany również do połączenia wyklejek z okładziną. Aby zapobiec wypaczeniu tektur księgę ponownie dociężono. Ostatnim etapem było wkomponowanie zachowanych fragmentów oryginalnego skózanego grzbietu w miejsce, z którego zostały uprzednio zdemontowane (fragmenty oryginalnego obleczenia wklejono na klej Acrykleber HV 498). Po zakończeniu prac wykonano pudło konserwatorskie z tektury bezkwasowej oraz sporządzono dokumentację konserwatorską opisowo-fotograficzną, przedstawiającą konserwowany starodruk przed, w trakcie i po konserwacji.

Znak wodny widoczny na przegubie karty, tzw. Marienbild.

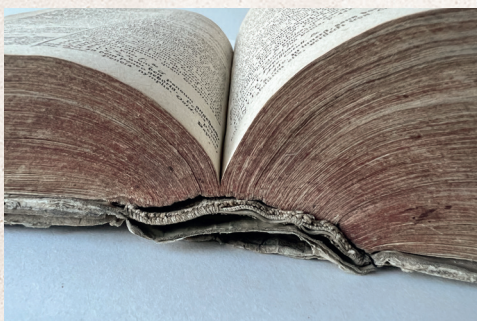
Znak wodny widoczny na przegubie kart przedstawiający rybę w wieńcu i koronę.

Frontispis i strona tytułowa
- stan przed konserwacją.

Fragment frontispisu z ilustracją
miedziorytniczą oraz wycinek karty
tytułowej - zniszczenia.

Dolna kapitałka - stan przed konserwacją.

Okladzina - stan przed konserwacją.

Zniszczone karty po rozszyciu.

Najbardziej zniszczone karty starodruku
- stan po demontażu.

PRZYKŁAD 2

HEDERICH, Benjamin (1675-1748) Lexicon manuale latino-germanicum...

STAN ZACHOWANIA T. 1

Starodruk zachowany był w złym stanie. Karty były zakurzone i zabrudzone (przede wszystkim wyklejki oraz kilkanaście początkowych kart) widoczne były liczne zaplamienia

Karty podczas uzupełniania zawieszoną masą celulozową w wodzie.

ne, zabrudzone powierzchniowo z licznymi zaciekami oraz nierzadko z zagięciami narożników.

PRZEBIEG PRAC

Na wstępie wykonano dokumentację opisowo-fotograficzną obiektu przed pracami konserwatorskimi oraz poddano obiekt wnikliwym badaniom technologiczno-konserwatorskim. Przeprowadzono badania pH oraz ocenę zwilżalności papieru, wykonano identyfikację składu włóknistego oraz rodzaju przeklejenia papieru. Dokonano też analizy stopnia utlenienia jonów żelaza w atramentach. Oprócz tego wykonano identyfikację rodzaju skór, badanie skurczu włókien kolagenowych, ocenę zorganizowania włókien kolagenowych w skórze oraz badanie odczynu pH skór. Po wykonaniu badań przeprowadzono dokładne oględziny obiektu, pozwalające na podjęcie dalszych rozstrzygnięć konserwatorskich. Ze względu na bardzo zły stan zachowania pierwszych kilkudziesięciu kart oraz ostatniej składki podjęto decyzję o ich demontażu, celem przeprowadzenia pełnej konserwacji. Reszta bloku zdawała się być w lepszym stanie, wymagała oczyszczenia mechanicznego, wyprostowania narożników niektórych kart oraz doszycia tych, które były poluzowane.

Dolna kapitałka po częściowej rekonstrukcji.

i zacieki. Wspomniane karty charakteryzowały się rozległymi ubytkami umiejscowionymi w dolnych krawędziach oraz licznymi zagnieceniami narożników. Papier w tych miejscach był silnie osłabiony w swej strukturze – bibulasty, a szycie mocno obluźnione. Duży ubytek papieru umiejscowiony był w dolnym narożniku ostatniej karty starodruku. Pergaminowe obleczenie książki było silnie zabrudzone, poprzecierane, o zdeformowanych narożnikach i ubytkach z licznymi zaciekami i zaplamieniami. Górna kapitałka była zabrudzona, dolna zaś zachowała się w fragmentarycznym stanie. Szycie oraz karty wewnątrz bloku zachowane były w lepszym stanie, lecz silnie zakurzone, zabrudzone powierzchniowo z licznymi zaciekami

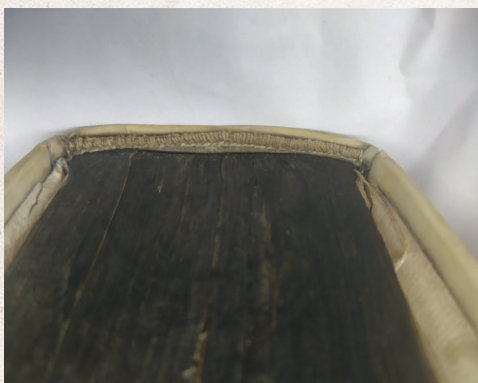

Frontispis i karta tytułowa – stan po konserwacji.

Dolna krawędź frontispisu po uzupełnieniu ubytków – stan po konserwacji.

Na najbardziej zniszczone karty książki umiejscowione na początku i końcu bloku naniesiono foliację i rozszyto. Zdemontowane karty książki zabezpieczono oraz

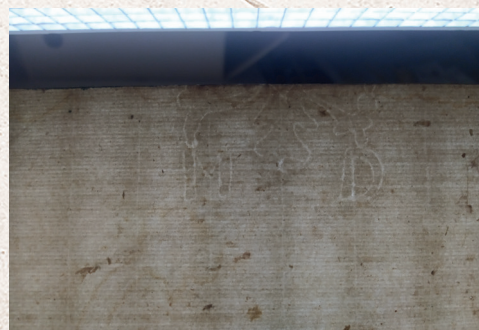
Górna kapitałka
- stan po konserwacji.

pieczęcie). Przed oczyszczeniem chemicznym kart (kąpiele wodne) zabezpieczono wszystkie wrażliwe zapiski i inskrypcje, użyto do tego celu 2,5% wodnego roztworu żelatyny oraz 2,5% roztworu paraloidu B-72 w acetonie. Oczyszczone oraz zabezpieczone karty umieszczano kolejno w poliestrowych włókninach oraz siatkach do serigrafii, po czym poddawano kąpielom wodnym. Ze względu na nieznaczne zniszczenia pochodzenia mikrobiologicznego występujące w partiach ubytków z dołu karty, do pierwszej kąpeli dodano etanolu (w proporcji 1:1, kąpiel trwała około 5 min). Przed kąpielami zawierającymi alkohol etylowy wykonano próby, aby sprawdzić czy roztwór jest bezpieczny dla materiałów wchodzących w skład obiektu. Karty tytułowej, zawierającej liczne zapiski wykonane atramentami oraz pieczęcie własnościowe, nie poddano kąpeli w roztworze wodnym etanolu; ograniczono się jedynie do przetapowania roztworem dolnej krawędzi karty, miejsc gdzie występowały przebarwienia pochodzenia mikrobiologicznego. Oczyszczanie chemiczne kart miało za zadanie usunięcie zanieczyszczeń nagromadzonych w strukturze papieru, oraz cel estetyczny – osłabienie intensywności plam, ekstrakcję zacieków. Wodę zmieniano wielokrotnie, aż do momentu zaobserwowania braku obecności zanieczyszczeń i zażółceń. Do ostatniej kąpeli, w celu odkwaszenia papieru dodano roztworu węglanu magnezu $MgCO_3$. Następnie papierowe karty pozostawiono na suszarce do swobodnego wyschnięcia. Zabiegi kąpeli nieznacznie rozjaśniły papier, pozwoliły też na usunięcie najbardziej widocznych zacieków.

Kolejnym etapem konserwacji było uzupełnienie ubytków odpowiednio dobraną kolorystycznie masą celulozową. Ze względu na wielkość ubytków zastosowano technikę manualną, nanosząc zawieszinę masy papierowej igiełką na stole podświetlanym. Karty uzupełniono specjalnie dobraną mieszanką masy celulozowej (Iniano-bawełnianej) białej wymieszanej z masą w kolorze kości słoniowej (chamois). W celu podklejenia osłabionych miejsc oraz przedarcie stosowano bibułą japońską (użyto bibułki o gramaturze 9 g w kolorze białym). Bibułą przyklejano na kleik ze skrobi modyfikowanej z małym dodatkiem metylocelulozy (0,75%).

w kolejności oczyszczono mechanicznie z powierzchniowych zabrudzeń. Przy okazji ujawniła się niezwykle wrażliwość kart, a przede wszystkim ich krawędzi na oczyszczanie, co skutkowało odpowiednim doбором narzędzi konserwatorskich. Odrzucono zbyt twarde gumki do mazania, a do usuwania zakurzeń zastosowano pędzle o włosiu różnej twardości oraz delikatne gąbki lateksowe, doskonale nadające się do zbierania zabrudzeń z powierzchni papieru.

Po zabiegach oczyszczania przystąpiono do zabezpieczenia wrażliwych na wodę fragmentów (zapiski wykonane atramentem żelazowo-galusowym,

Znak wodny widoczny na krawędzi wyklejki.

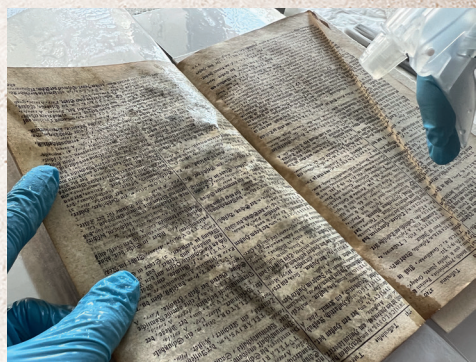

Karty starodruku
- w trakcie prac.

Po podklejeniu osłabionych miejsc całość wzmacniano strukturalnie (planirowano) 0,75% wodnym roztworem metylocelulozy. Wilgotne karty prostowano i suszono pomiędzy włókninami poliestrowymi i tekturami pod obciążeniem w prasie introligatorskiej. Tektury zmieniano aż do momentu całkowitego wysuszenia kart księgi. Podobnie postępowano ze wszystkimi zde-
montowanymi kartami. Uzupełnione i wysuszone karty wyciągnięto z prasy, docięto końcówki wystającej bibułki oraz nadmiar masy papierowej zgodnie z linią brzegową karty.

Pozostałe prace konserwatorskie przeprowadzono na bloku księgi. Karty oczyszczono mechanicznie, za pomocą pędzli oraz gąbek lateksowych o miękkiej i nieszkodliwej dla wrażliwego papieru cechach. Osłabione, przedarte oraz zagięte krawędzie wzmocniono bibułką japońską na kleik skrobiowy z dodatkiem metylocelulozy (0,75%), po czym prostowano i suszono przez włókninę poliestrową, używając kautera. Dokonano też próby odkwaszania kart księgi. Zastosowano metodę przekładkową, tzn. umieszczano pomiędzy kartami (w odstępach co dwie karty) docięte do odpowiednich wymiarów, białe bibuły filtracyjne, uprzednio nasączone wodnym roztworem węgla magnezu $MgCO_3$. Następnie dociskano blok księgi po to, żeby karty nie uległy deformacjom – pofalowaniu, w taki sposób pozostawiano, aby środek miał czas migrować do kart księgi. Następnie w celu podsuszenia zastępowano je suchymi czystymi bibułami, również dociskając blok. Wszystkie zabiegi takie jak oczyszczanie mechaniczne, czy uzupełnianie ubytków kształtkami z masy papierowej oraz wzmacnianie osłabionych miejsc bibułką japońską, przeprowadzono bez potrzeby odklejania wyklejek. Dużą przeszkodę w demontażu przedniej karty ochronnej stanowiła dodatkowo bardzo wrażliwa na uszkodzenia część lakowa, usytuowana w górnej części przedniej wyklejki.

Następnie karty, które były konserwowane poza blokiem, ułożono w składki zgodnie z naniesioną foliacją konserwatorską, po czym dosztyto do miejsc, z których były zdemon-
towane. Zachowaną kapitalkę oczyszczono mechanicznie z powierzchniowych zabrudzeń przy pomocy pędzelków o różnej twardości włosia i gumek w sztyfcie. Oczyszczanie

Nawilżanie kart.

Uzupełnianie ubytków
kart.

Okładzina podczas konserwacji.

przyniosło dobre efekty, brud został w dużym stopniu usunięty, odsłaniając naturalną barwę nici. Dolną kapitałkę częściowo zachowaną zrekonstruowano (doszyto niezachowaną część) zgodnie z oryginalną techniką, użyte nici podbarwiono farbą akwarelową tak, aby harmonijnie zlewały się z zachowanymi częściami oryginału.

Kolejnym już końcowym etapem była konserwacja oprawy, a w szczególności pergaminowego obleczenia. Pergamin został ostrożnie oczyszczony z zabrudzeń (gumkami o różnej twardości) ze szczególnym poszanowaniem dla śladów dawności i patyny – napis na grzbiecie wykonany atramentem żelazowo-galusowym zyskał na czytelności. Spod warstwy brudu wyłoniły też się fragmenty mało czytelnego napisu, a właściwie zarysy fragmentów poszczególnych liter. Cały zabieg wykonany był z największą starannością, tak dobierając narzędzia i kontrolując sposób nacisku, by nie uszkodzić warstwy pisarskiej.

Po zabiegach oczyszczania, które znacznie poprawiły stopień jej jasności, przystąpiono do prób nadprostowania wypaczonych naroży okładziny. W tym celu lekko je zwilżono, usztywniono tekturkami i deseczkami, po czym dociśnięto ściskami stolarskimi. Dzięki temu zabiegowi udało się wyprostować przede wszystkim zniekształcenia narożników przedniej okładziny. Defekty te w dużym stopniu przekładały się na postępujące uszkodzenia krawędzi początkowych kart książki. Ostatnim etapem prac było uzupełnienie ubytków pergaminu z narożników okładziny. W tym celu docięto do wielkości ubytków pergaminowe łatki, następnie je sfazowano i wklejono używając kleju Acrylkleber 498 HV. Łatki scalono kolorystycznie z oryginalnym obleczeniem farbami akwarelowymi.

Wykonano pudło konserwatorskie z bezkwasowej tektury. Po zakończeniu prac sporządzono dokumentację konserwatorską opisowo-fotograficzną obrazującą etapy prac przy książce.

BIBLIOGRAFIA

Komsta-Sławińska K., Projekt konserwacji-restauracji starych druków z Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu. Dokumentacja badań: techniki wykonania i stanu zachowania starych druków, Toruń 2023.

Kordowska D., Dokumentacja konserwatorska 3 starodruków ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu wpisanych przez Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do rejestru zabytków, Wrocław 2022.

Kordowska D., Dokumentacja konserwatorska 9 starodruków ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu wpisanych przez Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do rejestru zabytków, Wrocław 2022.

Kulczyk, P. Dokumentacja konserwatorska: konserwacja starodruku *Lexicon manuale latino-germanicum...* T. 1, (sygn. 37) z 1739 roku, ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu, Wielkie Łunawy 2023.

Kulczyk P., Dokumentacja konserwatorska: konserwacja starodruku *Rozmowa ziemianina z sąsiadem o teraźniejszych okolicznościach. Roku 1733* (sygn. 102) ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu, Wielkie Łunawy 2023.

ALVARES, Manuel (1526-1582)

Institutionum grammaticarum liber III...

Emmanuel Alvarez – portugalski jezuita i językoznawca, rektor kolegium w Coimbrze i Eworze, autor bardzo znanego i popularnego podręcznika gramatyki łacińskiej, z którego korzystano w szkołach jezuickich na całym świecie. Podręcznik zwany potocznie „Alwarem” po raz pierwszy wydano w Lizbonie w 1572 r. (w Polsce już 5 lat po wydaniu lizbońskim). Najczęściej przedrukowywano go w Poznaniu, Wilnie, Kaliszu i Połocku. Po raz ostatni wydano go Petersburgu w roku 1840. W złośliwym wierszyku z 1769 r. czytamy:

*Sama tylko z alwara nabyta łacina
Nie uczyni dobrego dla ojczyzny syna.*

Gramatyka Alwara – książka krytykowana przez późniejsze pokolenia, była jak na swoje czasy dobrym i gruntownym podręcznikiem gramatyki. Zawierała całokształt ówczesnej wiedzy gramatycznej oraz uwagi i objaśnienia metodyczne dla nauczyciela. Księga I obejmowała deklinacje, koniugacje i teoretyczny wykład o częściach mowy; księga II dotyczyła nauki składni (obie księgi ze względu na rozplanowanie materiału należało omawiać łącznie). Księga III zawierała wiadomości z prozodii i metryki. Całość przeznaczona była dla trzech stopni nauczania szkolnego (kursu czteroletniego).

W wykładzie Alwara widoczne jest dążenie do syntetycznego przedstawiania zagadnień, z którym kontrastuje upodobanie autora do wierszy mnemotechnicznych, przy pomocy których usiłował ułatwić uczniom zapamiętanie reguł i wyjątków. Alwar traktuje

problemy całościowo, unika zbyt szczegółowych subtelności, zwraca natomiast wielką uwagę na dobór przykładów, wykorzystując głównie, zgodnie z trendami swojej epoki, cytaty z Cyserona. Z podręcznika, opierającego się głównie na nauce pamięciowej, zrezygnowali dopiero pijarzy, zastępując go swoją gramatyką, ale inne zakony, np. reformaci, używały go w swoich szkołach jeszcze na początku XIX stulecia. Opisywany egzemplarz wydany w 1746 r. w Trnawie zawiera również współwydany J. Juventiusa *Candidatus rhetoricae*..., z datą wyd. o dwa lata późniejszą oraz wybór tekstów autorów starożytnych: M. T. Cyserona, Tytusa Liwiusza, Owidiusza i Wergiliusza.

Emmanuelis Alvari... Institutionum grammaticarum liber III... – Tyrnaviae : typis Academicis Societatis Jesu, 1746. – 654 s., sygn. A-Z, Aa-Ss7 ; 8° (16 x 10 cm).

S. tyt.: EMMANUELIS || ALVARI || E SOCIETATE JESU || INSTITUTIONUM || GRAMMATICARUM || LIBER III. || DE || SYLLABARUM DIMENSIONE, || CUI ADJUNGUNTUR || ARS METRICA, || CANDIDATUS RHETORICAE, ALIAQUE, || QUAE IN HUMANITATIS, SEU POESEOIS || SCHOLA FERRE PRAELEGI SOLENT. || [znak IHS] || Cum Privilegio Sacrae Caesarae, Regiaeque; Maje || statis & Permissa Superiorum. [listwa] || TYRNAVIAE, || Typis Academicis Societatis Jesu, Anno 1746.

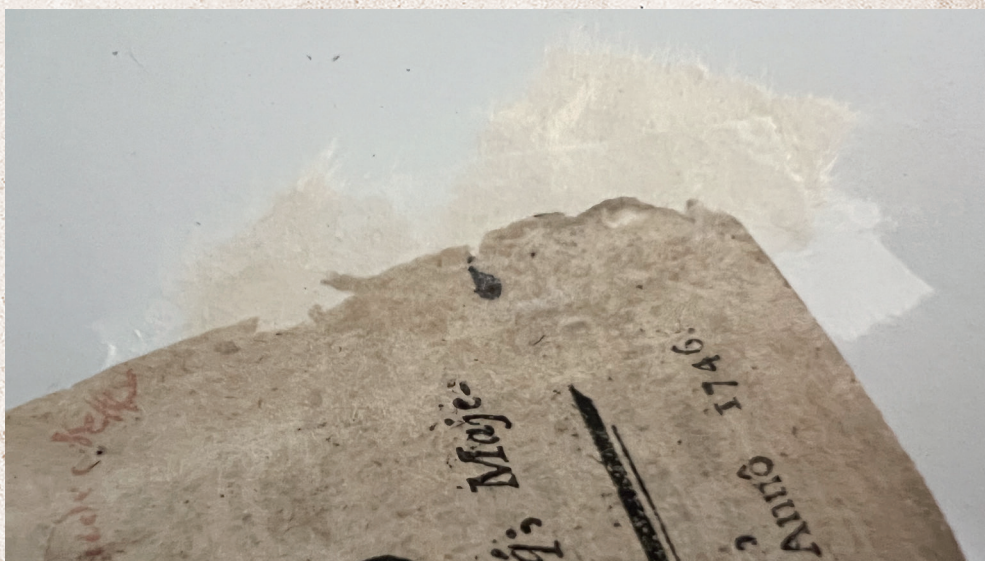
Zawiera również współwydane (przy zachowanej ciągłej paginacji całości):

1) CANDIDATUS || RETHORICAE || PRAETER || ELEMENTA RHETORICAE || PRAECIPUA || APHTHONII PROGYMNASMATA || ET ALIA, || IN HUMANITATIS SCHOLA TRADI || SOLENT, FACILI, BREVIQUE METHODO || ELOQUENTIA CANDIDATIS EXHIBENS. || AUTHORE || P. JOSEPHO JUVENTIO, || SOC. JESU. || ANNO 1748. S. [153]-300.

2) wybór tekstów autorów starożytnych: M.T. Cyserona, Tytusa Liwiusza, Owidiusza i Wergiliusza, S. [301]-576.

3) [inc.] JACOBI GRETSERI || SOCIETATIS JESU || INSTITUTIONEUM || LINQUAE GRAECAE || LIBER II. || DE RECTA PATRIUM ORATIONIS || CONSTRUCTIONE || PRO SCHOLA HUMANITATIS || In faciliorem, breviorumque usum redacta. S. 609-648.

4) [inc.] PETRI CANISII || CAPUT QUINTUM || DE || OFFICIIS JUSTITIAE || CHRISTIANAE. S. 649-654.

Na s. tyt. dzieła głównego litery IHS w glorii. Odrębna s. tyt. dla J. Juventiusa *Candidatus rhetoricae*..., z datą wyd. o dwa lata późniejszą (ANNO MDCCXXXVIII) niż dzieło główne oraz znakiem IHS w kartuszu.

Tekst J. Gretsera *Linguae graecae liber II*... w jęz. łac. i grec. Winiety w tekście.

TECHNIKA WYKONANIA

Oprawa: twarda w pełną skórę z widocznymi zwiężami. Okładziny: tektura; obleczenie: ciemnobrązowa skóra. Wzdłuż wszystkich krawędzi przedniej i tylnej okładziny tłoczona, wykonana brązową farbą bordiura, utworzona z dwóch linii o szerokości 3 mm. Analogiczne zdobienia nad i pod każdym z czterech zwiężów widocznych na grzbiecie. Blok z papieru ręcznie czerpanego, żeberkowego; druk jednobarwny – czarny.

PROWENIENCJA

1. Ex libris Ludovici Rudeck (adnot. odręczna czerwonym atramentem na s. tyt.), 2. Götz Albertus (autograf na brzegach kart), 3. FF Nysa – brak pieczęci, 4. PBW w Opolu: sygn. SD 76.

BIBLIOGRAFIA

Cytowska M., *Od Aleksandra do Alwara (gramatyki łacińskie w Polsce w XVI w.)*, Wrocław 1968.

Gloger Z., *Alwar*. W: *Encyklopedia staropolska ilustrowana*. T. 1, Warszawa 1900.

Kordowska D., *Dokumentacja konserwatorska 3 starodruków ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu wpisanych przez Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do rejestru zabytków*, LP. 2. Sygnatura: 76, Wrocław 2022.

Starodruki w zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu: katalog. Oprac. A. Paszkowska, Opole 2009.

Imprimatur.

EX Officio Vicariatûs in Spiritualibus Ge
neralis Episcopatûs Vratislaviensis die 8
Aug. 1713.

LEOPOLDUS Comes
FRANCKENBERG, Vic. Gen.

ANTONIUS LOTHARIUS
Com. de HATSFELD, Assessor.

2. S. / 1002. D.
GEOR. FRANCIS. Klugheimer

FIBIGER, Michael Joseph (1657-1712)

Das in Schlesien Gewaltthätig eingerissene Lutherthum...

Michael Joseph Fibiger – urodzony w Żąbkowicach Śląskich (Frankenstein) duchowny katolicki, historyk, poeta i mecenas sztuki. Początkowo był komendantem komendy w Neuhoft (Nowy Dwór – obecnie część Kluczborka), a wkrótce potem został wybrany mistrzem i prałatem klasztoru Krzyżowców z Czerwoną Gwiazdą przy kościele św. Macieja we Wrocławiu (1696-1712). Pełnił także funkcję wizytatora zgromadzenia na Śląsku i w Polsce. Jako mistrz zakonu kontynuował rozbudowę średniowiecznego kompleksu klasztorowego (dziś stanowiącego siedzibę Ossolineum), który na przełomie XVII i XVIII w. został przebudowany w stylu barokowym, wg. koncepcji architekta Jean Baptiste Mathieu (fasada budynku stanowi tło do portretu Fibigera namalowanego w 1712 r. przez Johanna Eybelwiesera). Za czasów mistrza Fibigera zbiory biblioteki klasztornej zostały znacznie powiększone, uporządkowane i umieszczone w specjalnie przystosowanym do tego celu pomieszczeniu. Wsławił się także jako fundator kościołów, m.in. w Kunowie i Gajkowie pod Wrocławiem.

Jako historyk zakonu opracował m.in. *Dissertatio de Ordine Nostro Crucigerorum...*, rozprawę w której starał się udowodnić, że krzyżowcy od samego początku byli zakonem rycerskim i traktat *Series et acta magistrorum Wratislaviensium...* (1706), który oprócz informacji dotyczących przebudowy klasztoru zawiera dzieje zgromadzenia, uporządkowane chronologicznie wg działalności kolejnych mistrzów. Opracował też drugą edycję słynnej *Silesiographii* Heneliusa, którą uzupełnił i wydał w oficynie Christiana Baucha pod tytułem *Silesiographia renovata...* (1704) oraz **Das in Schlesien Gewaltthätig eingerissene Lutherthum, Und die dadurch erfolgte schwere Verfolgung Der Römischen Kirchen und Geistlichkeit...** trzyczęściowe polemiczne dzieło poświęcone historii reformacji na Śląsku. Podpisywał się także krypt.: MJFASM = Michael Joseph Fibiger Mag. ad Sanctum Matthiam.

Das in Schlesien Gewaltthätig eingerissene Lutherthum... / Michael Joseph Fibiger. – Breslau : [ca 1713]-1724 s. [Tl. 1-3]. – 4° (21 x 15 cm).

[1]. Erster Theil. – Breslau auffm Dohm: gedruckt und zu finden Andreas Frantz Pegen, Hochfürstl. Bischofl. Hoff-Buchdrucker, [1713?]. – 218, [2] s. – Indeks.

[2]. Anderter Theil. – Breslau auffm Dohm: gedruckt und zu finden bey Caspar Rudolph Müllern, Thur-Fürstl. Bischoffl. Hoff-Buchdr., 1723. – [12], 220 s.

[3]. Dritter Theil. – Breslau auffm Dohm: gedruckt und zu finden bey Caspar Rudolph Müllern, Thur-Fürstl. Bischoffl. Hoff-Buchdr., 1724. – 78 s.

S. tyt. t. 1-3: [got.] Das || in Schlesien || Gewaltthätig eingerissene || Lutherthum: || Und die Dadurch erfolgte schwere || Verfolgung der Röm: || Kirchen und Geistlichkeit etc. || Denen Lutherischen Beschwer= || Fühungen, || Sonderlich aber denen leichtfertigen, || Wider die Catholische Religion ausgestreueten || Schmah = und Laster = Schrifften entgegen geleet. || Von || Michael Joseph Fibiger, || Magister und Praelaten || ad S. Matthiam etc. || [Erster – Dritter] Theil || [listwa] || Bresslau auffm Dohm...

Współoprawne cz. 1, 2, 3.

Tekst w jęz. niem. i łac., czcionka odpowiednio got. i łac.; inicjały i winiety z bogatymi floraturami. Imprimatur kościelne datowane 8. Aug. 1713 (cz. 1, s. [2]).

Brak ss. 67-70 druku w cz. 1 (przepisano je ręcznie na 8 stronach i wklejono w miejscu braku).

TECHNIKA WYKONANIA

Oprawa: twarda – półskórek; okładziny: tektura; obleczenie: grzbiet i narożniki – pergamin, obleczenie z papieru marmoryzowanego; na grzbiecie rękopiśmienne inskrypcje. Blok: papier ręcznie czerpany, żeberkowy; druk jednobarwny – czarny. Krawędzie barwione na czerwono.

PROWENIENCJA

1. O. Wolff, Pastor Grünbergensis (adnot. odręczna), 2. Bibliotheca Conventus FF Minorem Nissensis (piecz.). 3. PBW w Opolu: sygn. SD 2.

BIBLIOGRAFIA

Bornmann J.G., *Almanach der merkwürdigsten Zeitereignisse Schlesiens ... chronologisch geordnet*, Jauer 1821.

Encyklopedia Wrocławia, red. J. Harasimowicz, Wrocław 2006.

Kordowska D., *Dokumentacja konserwatorska 9 starodruków ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu wpisanych przez Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do rejestru zabytków*, LP. 4. Sygnatura: 2; Wrocław 2022.

Sossalla J., *Przyczynki do historii krzyżowców z czerwoną gwiazdą*, „Nasza Przeszłość” 1966, t. 23.

Spyra J., *Historiografia a tożsamość regionalna w czasach nowożytnych: na przykładzie Śląska Cieszyńskiego w okresie od XVI do początku XX wieku*, Częstochowa 2015.

Starodruki w zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu: katalog, oprac. A. Paszkowska, Opole 2009.

Wojtyła A., *Portret mistrza Michaela Fibigera. W: Śląsk – perła w Koronie Czeskiej. Trzy okresy świetności w relacjach artystycznych Śląska i Czech*, red. A. Niedzielenko, V. Vlnas, Praha-Legnica 2006.

Wrabec J., *Barokowy klasztor św. Macieja we Wrocławiu: architektura i jej kontekst*, Wrocław 2000.

FÜLDENER, Johann Jacob von (1680-1743)

Bio- & bibliographia silesiaca : das ist Schlesische Bibliothec und Bücher-Historie...

Johann Jacob Földener (znany także jako Fuedener lub Fuedner) był prawnikiem, przez wiele lat pełnił funkcję radcy dworu książąt wirttembersko-oleśnickich, a następnie (w okresie rządów Fryderyka II) był radcą królewskim Sądu Głównego (Oberamtsregierung) we Wrocławiu. Informacje o nim są bardzo skąpe i rozproszone w różnych publikacjach. Według pracy Christiana Runge był Meklemburczykiem, co wydaje się być pomyłką. Pochodził zapewne z miejscowości Gotha w Turyngii i był synem Georga Földenera, pastora w Mechterstädt (koło Gothy). To tłumaczyłoby, że jest określany w drukach jako „Gothanus”. Urodził się w 1680 r. Studiował prawo na Uniwersytecie w Jenie, gdzie immatrykulował się 16 lipca 1700 r. Na początku XVIII w. jego nazwisko jako respondenta pojawia się w dysertacji inauguracyjnej Johanna Philippa Streita *De pessimis procedendi modis, quibus iustitia ab inferioribus iudicibus prostituitur*, *Das ist: Die von denen Unter-Richtern gekränckte Justitz* (Erfurt 1712). Doktorem obojga praw został w 1713 r. w Neustadt an der Orla. Przy nazwisku znajduje się informacja, że był wówczas urzędnikiem w Arnshaug i Ziegenrück (obie miejscowości w rejonie Gotha). W tym też czasie ukazała się jego publikacja *Prima Commentarii Ad Institutiones Iuris Iustiniani Lucubratio...*, (Lipsiae 1714).

Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon wymienia dwie postaci o tym samym nazwisku: Caspara Földenera, w 1679 r. radcę dworu książąt wirttembersko-oleśnickich oraz

...wien pöttig widerfetzte, und
derer Schwermer theils, worin
Soldberg zur Psarrthensam, an
zar von ihren Nentern removiren,
trächtig und halsstarriger Schwer-
R, der VALENTIN KRAUT-
er sodann weiter hinfommen, ist
FECHENERUS (164) schreibet
stadt Breslau *Confession* belan-
be iedezzeit, WERNERN und
FWALTEN, WINZLIANERN
mein allen ZWINGLERN widerpro-
lich und deutlich

Eigena Erudit. Cap. LXXVI. ad Ann. 1538.
(161)

hat ihn vorfortgeho-
studirentium wahrnahm, Ze-
fähig Ingenium wahrnahm, Ze-
chische als auch Latinitas bega-
ten Studis humanioribus und
Wien, Rom, Bononien, und
große Wissenschaften der Philo-
und in letzteren Gradum Do-
MAXIMILIANO I. selbst zur
unter die vortrefflichste Rech-
Redner, weilen damals die
Griechischen Sprache, welche
zu seiner Zeit mit gerechnet. (16
NIANO, oder Spießhamm
war, wurde er veranlaßet, d
sub URSA coelesti positam, d
nete, und den Geschlechts, m

Johanna Jacoba Fuldenera, który także jest w późniejszym czasie radcą na dworze w Oleśnicy. Można przypuszczać, że obaj byli ze sobą spokrewnieni (by to potwierdzić, należałoby przeprowadzić dokładniejsze badania). Zapewne więc „Gothanus” studiujący w Jenie i broniący doktoratu w Neustadt a/O, już jako doktor obojga praw dzięki koneksjom rodzinnym osiadł na Śląsku i spędził tu następne lata życia. Wiadomości o życiu prywatnym radcy są nieliczne. Z zachowanych dwóch druków ślubnych dowiadujemy się, że Johann Jacob Fuldener ożenił się 26 lutego 1715 r. z Anną Dorotheą Neander (ślub odbył się we Wrocławiu). W roku 1722 otrzymał tytuł szlachecki (potwierdzony we Wrocławiu w 1736 r.). Z jednej z zapisek w publikacji F. von Sternsteina można się dowiedzieć, że w czerwcu 1731 r. wraz żoną i czworgiem dzieci przebywał u wód w Jedlinie-Zdroju (Bad Charlottenbrunn). Docenił pozytywne efekty działania tamtejszych leczniczych źródeł, które – co podkreślił – pomagają na liczne schorzenia, takie jak „kolka, słaby żołądek, wyczerpanie i ból pleców”. Zmarł 14 września 1743 r., w wieku 64 lat. Kilku jego potomków było oficerami armii pruskiej. Na Śląsku jego rodzina posiadała dobra Wielowieś k/Sycowa (Langendorf im Kr. Polnisch-Wartenberg) w 1774 r. i w 1804 r. Kuźniki (Schmiedefeld).

Informacje o karierze zawodowej Fuldenera i zajmowanych przez niego stanowiskach pochodzą głównie ze stron tytułowych jego dzieł. Był autorem prac o tematyce prawniczej: *Christliche Betrachtung des Eydschwures...* (Breslau 1717), *Historische und Rechtliche Anmerkungen über das Compendium Pandectarum Juris Lauterbachio-Schützianum...* (Breslau 1727-1731), *Sammlung Einiger zur Erleuterung Schlesischer und anderer Historien...* (Breslau 1738) oraz **Bio & Bibliographia Silesiaca, das ist Schlesische Bibliothec und Bücher-Historie (Breslau, Lauban 1731).**

Ostatnie z wymienionych powyżej dzieł Johanna Jacoba Fuldenera najtrwalej zapisało się w literaturze. Ta publikacja z pogranicza biografii i bibliografii wpisywała się w nurt tworzonych w XVIII w. leksykonów regionalnych. Autor oparł się na opisie bibliograficznym sporządzonym prawdopodobnie z autopsji, wykazał w układzie alfabetycznym większe biblioteki i drukarnie śląskie oraz rzadkie druki głównie niemieckojęzyczne. Była to pierwsza adnotowana bibliografia dzieł traktujących o Śląsku (znalazły się w niej także źródła do dziejów Polski). Zawiera m.in.: 1. *Johannis Chronica polonorum anno 1359* (s. 62-156); 2. *Anonymi Chronica principum Poloniae* (s. 157-224); 3. *Anonymi Fragmentum Chronici Silesiae vetustissimi* (s. 225-244); 4. *Sigism. Rositzii Chronica Silesiae* (s. 245-293); 5. *Barthol. Steni Descriptio Silesiae* (s. 293-342); 6. *Anonymi Annales Wratislavienses* (s. 344-348); 7. *Laur. Corvini Silesii descriptio compendiosa* (s. 349-360); 8. *Pancratii Vulturini Panegyricus Silesiacus* (s. 361-396); 9. *Francisci Fabri Sabothus* (s. 398-464).

Dzieło Fuldenera jest znane, cytowane i przytaczane, ale niewiele o nim napisano. Po raz pierwszy tytuł pojawia się w bardzo skromnej, liczącej 44 strony edycji jeszcze w roku 1729 (wspomina o nim Estreicher; notuje ten druk, rzadko występujący w katalogach bibliotecznych m.in. K. Szymańska). Być może była to swego rodzaju zapowiedź przygotowywanej obszernej publikacji. Najbardziej znane i najczęściej cytowane jest wydanie z roku 1731 (Breslau, Lauban). Widocznie cieszyło się zainteresowaniem, skoro w 1740 r. publikacja została wydana ponownie w drukarni J.J. Korna pod tytułem *Schlesische Bibliothec, welche derer Schlesische Historien-Schreiber Recension und Censur in sich fasset...* (jest to wydanie tytułowe). Opinie o bibliografii były różne. We współczesnym autorowi „*Neuer Zeitungen von Gelehrten Sachen*” z 22 maja 1732 r. skrytykowano m.in. układ bibliografii, zarzucając autorowi, że dawna historia Śląska znajduje się dopiero w trzecim repozytorium, a ciekawostki dotyczące miast i miasteczek umieścił już w drugim. Julius Petzholdt w wydawanej przez siebie *Bibliotheca bibliographica...* także ocenia, że praca ma raczej podrzędną wartość bibliograficzną. Mimo nie zawsze pochlebnych opinii współczesnych, dzieło Fuldenera do dziś jest cenione i cytowane. Marta Burbianka w ar-

tykule *Problematyka bibliografii śląskiej (druki XV-XVIII w.)* zwróciła uwagę, że Földener „był autorem, który w pierwszej połowie XVIII w. podkreślił tak mocno doniosłość zorientowania się w rodzinnym piśmiennictwie i przystąpił do sporządzania szeroko adnotowanych opisów dzieł traktujących o Śląsku...”. Również Joachim Bahlcke podkreślił znaczenie „... różnorodności historycznych wątków tradycji i tożsamości, zasobów wiedzy i pamięci, które Johann Jacob Földener ... imponująco udokumentował w 1731 roku w swoim ponad 700-stronicowym dziele „Bio- & Bibliographia Silesiaca”.

Bio- & bibliographia silesiaca : das ist Schlesische Bibliothec und Bücher-Historie... / herausgegeben von Johann Jacob Földener. – Gedruckt zu Lauban, zu finden in Breslau : [b. w.], 1731. – 716, [2] s. ; 4° (21 x 17 cm). – Indeksy.

S. tyt.: [got. i maj. łac.] BIO- & BIBLIOGRAPHIA SILESIACA, || Das ist: || Schlesische BIBLIOTHEC || Und || Bücher=Historie, || welche || Eine Erzählung und || Urtheile von den gedruckten || Scriptoribus Rerum Silesiacarum, nach ihrer Geburth, Geschlecht, Religion, Leben, || Bedienungen Fatis, Symbolis, Absterben und Schrifften... ausgefertigter herausgegeben || von JOHANN JACOB FÜLDENER || Hoch=Fürstl. Württembergische Regierung=Rath. || Repositor. I. Volumen I. || [listwa] || Gedruckt zu Lauban. || [listwa] || Zufinden in Breslau Anno MDCCXXXI.

S. tyt. czarno-czerwona.

Tekst w jęz. niem. i łac., czcionka odpowiednio got. i łac.

Inicjały, winiety w tekście.

TECHNIKA WYKONANIA

Oprawa twarda z załamanym kantem zachodzącym na krawędzie książki, tzw. yaap. Okładziny tekturowe. Obleczenie stanowi jednolity pergamin. Styk bloku i okładziny ozdobiony ręcznie wyszywanymi kapitałkami, wykonanymi dwukolorową nicią. Blok z papieru ręcznie czerpanego żeberkowego; druk jednobarwny – czarny; krawędzie barwione na czerwono. W górnej części grzbietu malowany na brązowo szylczyk.

PROWENIENCJA

1. FF Nysa – brak pieczęci, 2. PBW w Opolu: sygn. SD 33.

BIBLIOGRAFIA

Bahlcke J., „Circel gebildeter, gelehrter Männer”. Zur Entwicklung, Struktur und inhaltlichen Ausrichtung aufgeklärter Sozietäten in Schlesien während des 18. Jahrhundert. W: *Institutionen der Geschichtspflege und Geschichtsforschung in Schlesien. Von der Aufklärung bis zum Ersten Weltkrieg*, hrsg. Joachim Bahlcke und Rond Gehrke, Köln, Weimar, Wien 2017.

Bątkiewicz T., *Rozwój śląskich bibliografii regionalnych ogólnych od XVIII wieku do dziś*, „Śląskie Miscellanea” 2002, t.15.

Bey dem Gott gebe! vollkommen glücklichen Földener und Neandrischen Hochzeit-Feste, Welches den 26. Febr. im Jahr 1715 zu Breßlau vergnügt vollzogen wurde..., Breßlau, [1715].

Bibliotheca bibliographica. Kritisches Verzeichniss der das Gesamtgebiet der Bibliographie betreffenden Litteratur des In- und Auslandes in systematischer Ordnung : mit Alphabetischen Namen- und Sachregister. Bearbeitet von J. Petzholdt. Leipzig 1866.

- Burbianka M., *Problematyka bibliografii śląskiej (druki XV-XVIII w.)*, „Roczniki Biblioteczne” 1959, R.3, z. 1-2.
- Estreicher K., *Bibliografia polska*. Cz. 3. T. 16, Kraków 1898.
- Gesamlete Nachrichten und Documente von gegenwärtigen Zustand Des Herzogthums Schlesiens, betreffend*, 24. St., 1743.
- Füldener, J. J., *Bio- & bibliographia silesiaca : das ist Schlesische Bibliothec und Bücher-Historie...* Lissa, gedruckt bey Michael Lorentz Pressern 1729. Zu finden in Leipzig und Breslau.
- Füldener, J. J., *Bio- & bibliographia silesiaca : das ist Schlesische Bibliothec und Bücher-Historie...* Gedruckt zu Lauban, zu finden in Breslau, 1731.
- Füldener J. J., *Christliche Betrachtung des Eydswures, Nach dessen Beschreibung...*, getragen von Johann Jacob Füldenern, Beyder Rechten Doctore und Fürstl. Württemberg. Oelfsnischen Rathe. Breßlau, bey Michael Hubert, 1717.
- Füldener J. J., *Historische und rechtliche Anmerkungen über das Compendium Pandectarum Juris Lauterbachio-Schützianum*, St. I-IV, Breslau 1727-1731.
- Füldener J. J., *Prima Commentarii Ad Institutiones Iuris Iustiniani Lucubratio...*, Lipsiae 1714.
- Füldener J. J., *Sammlung Einiger zur Erleuterung Schlesischer und anderer Historien...*, Ediret Durch Johann Jacob von Földner, Hoch- Fürstl. Württemberg. Hof-Rath. Zu finden in Breßlau bey Johann Jacob Korn, und gedruckt zur Oels, 1738.
- Füldener, J. J., *Schlesische Bibliothec, welche derer Schlesische Historien-Schreiber Recension und Censur in sich fasset...*, Breßlau, 1740.
- Jahrbücher für die Preußische Gesetzgebung, Rechtswissenschaftg und Rechtsverwaltung...*, hrsg. Karl Albert von Kamptz, Bd. 1, Berlin 1820.
- Jöcher Ch. G., *Allgemeines Gelehrten Lexicon* (fortges. von Johann Christoph Adelung und Heinrich Wilhelm Rotermond.): Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers allgemeinem Gelehrten-Lexicon..., Tl. 6, Leipzig 1787.
- Kalczyńska, M., *Starodruki Śląskie w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. E. Smółki w Opolu*, „Bibliotekarz” 1989, nr 4-5.
- Kletke K., *Quellenkunde der Geschichte des Preußischen Staats*. Band 1: Die Quellen-schriftsteller zur Geschichte des Preußischen Staats. Berlin, E. H. Schroeder, 1858.
- Kneschke E. H., *Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon...*, Bd. 3, Leipzig 1861.
- Kordowska D., *Dokumentacja konserwatorska 9 starodruków ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu wpisanych przez Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do rejestru zabytków*, LP. 7. Sygnatura: 33, Wrocław 2022.
- Ledebur L. von, *Adelslexicon der Preussischen Monarchie*. Bd. 1, Berlin [1855].
- „Neuer Zeitungen von Gelehrten Sachen” des Jahres 1732. Leipzig 1732, T. 1.
- Runge Ch., *Notitia historicorum et historiae gentis Silesiacae...*, Wratislaviae 1775.
- Schultz S. H., *Das Vaterland in der Fremde, An dem Hochzeit-Feste, ... Hrn. Hofrath Füldener, Und ... Jungfer Neanderin, Welches den 26. Febr. 1715 vollzogen wurde*. Oelsse, [1715].
- Starodruki w zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu: katalog*. Oprac. A. Paszkowska, Opole 2009.
- Sternstein F. von., *Historisch und Medicinischer Bericht, Von dem vortreflichen Charlotten- oder Tannhäuser Sauer-Brunnen, Welcher ohnweit Schweidnitz in Schlesien sich befindet*. Frankfurt; Leipzig 1737.
- Szymańska K., *Drukarnia Presserów w Lesznie w XVIII w.*, Leszno 2008.

MARTINI HANKII
DE
SILESIIORUM
REBUS

Ab Anno CHRISTI 550. ad 1170.
EXERCITATIONES.

Additi sunt INDICES quatuor.

*Sum ex Libris
Joh. Ep. d. Gellrich de
Nova-Gomo.
Hered. Reichenb. Nov.*

LIPSIAE,
Sumtibus CHRISTIANI BAUCHII,
Bibliopolæ Vratislaviensis. M. DCC. V.

HANKE, Martin (1633-1709)

De silesiorum rebus : ab anno Christi 550. ad 1170...

Hanke Martin, Hankius Martinus, Hantkius; humanista doby baroku, nauczyciel i pedagog, poeta metafizyczny, filolog, bibliotekarz, historyk, badacz przeszłości Śląska, kolekcjoner. Urodził się w miejscowości Borne (Źródła) położonej niedaleko Środy Śląskiej. Był synem Johanna Hankego, ewangelickiego duchownego i Agnes Pittich. Naukę rozpoczął we Wrocławiu, w tamtejszym Gimnazjum św. Elżbiety, następnie podjął studia z zakresu filozofii i teologii na uniwersytecie w Jenie i uzyskał tytuł magistra. Od 1661 r. był nauczycielem historii, filozofii i retoryki we wrocławskim Gimnazjum św. Elżbiety. Z biegiem czasu powierzono mu obowiązki rektora tej szkoły oraz wrocławskiego inspektora szkolnego. W latach 1670-1688 sprawował funkcję *bibliothecarius elisabethanus* w Bibliotece Rehdigeriańskiej. Poślubił córkę rektora wrocławskiego Gimnazjum św. Marii Magdaleny. Był uznanym poetą, w 1656 r. od cesarza uzyskał godność poety *laureatus caesarus*. Pisał również scenariusze gimnazjalnych przedstawień teatralnych i przygotowywał dramaty szkolne, które były wystawiane w Elisabethanum. Opracował dla swych uczniów serię historycznych wzorców sławnych mężów Wrocławia i Śląska. Jest również autorem prac zawierających informacje na temat wybitnych śląskich uczonych żyjących w latach 1165-1550. Opracowywał biogramy Ślązaków, sięgając aż do 1708 r., materiały te jednak pozostały w rękopisach i uległy częściowemu rozproszeniu. Gromadził informacje dotyczące śląskich inspektorów szkolnych i nauczycieli z lat 1525-1700, pracujących we wrocławskich szkołach: św. Marii Magdaleny, św. Elżbiety i św. Ducha, a także źródeł epigraficznych. Materiały rękopiśmienne z jego spuścizny i zbiory numizmatyczne znajdują się w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Znany jest przede wszystkim jako autor dzieł historiograficznych, w których badał przeszłość Ślązaków, w tym również **De Silesiorum rebus ab anno Christi....** Egzemplarz znajdujący się w PBW w Opolu został wydany w Lipsku w 1705 r. w oficynie wydawniczej Christiana Baucha.

Martini Hankii De silesiorum rebus : ab anno Christi 550. ad 1170... – Lipsiae : sumtibus Christiani Bauchii, Bibliopolae Vratislaviensis, 1705. – [28], 496, [4] s. ; 4° (20 x 16 cm). – Indeksy.

S. tyt.: MARTINI HANKII || DE || SILESIIORUM || REBUS || Ab Anno CHRISTI 550. ad 1170. || EXERCITATIONES. || Additi sunt INDICES quatuor. || [winieta, listwa] || Sumtibus CHRISTIANI BAUCHII, || Bibliopolae Vratislaviensis, M. DCC. V.

Dedykacja: Domino Gerardo Abbati Liberi et Imperialis Coenobii Luccensis: in Electoratu Brunsvico-Lunaeburgico Ecclesiarum Directori...

S. tyt. t. 1 czarno-czerwona.

W tekście inicjały i winiety.

TECHNIKA WYKONANIA

Oprawa: okładziny wykonano z tektury, obleczenie stanowi jednolity pergamin. Blok z papieru ręcznie czerpanego, żeberkowego; styk bloku i okładziny ozdobiony ręcznie wyszywanymi kapitałkami, wykonanymi dwukolorową nicią. Druk jednobarwny – czarny;

krawędzie barwione na niebiesko. W górnej części grzbietu tłoczony, malowany na zielono ze złotymi zdobieniami i napisem szyldzik.

PROWENIENCJA

1. Sum ex Libris Joh: Sig. v Czetritz de Nova – Domo... Ao:... (adnot. odręczna na s. tyt. z datą uciętą prawdopodobnie podczas oprawiania książki), 2. Księgarnia Antykwarjat Dom Książki E 022787 (etykieta na wyklejce dolnej okładki), 3. PBW w Opolu: akcesja K/99/66, sygn. SD 104.

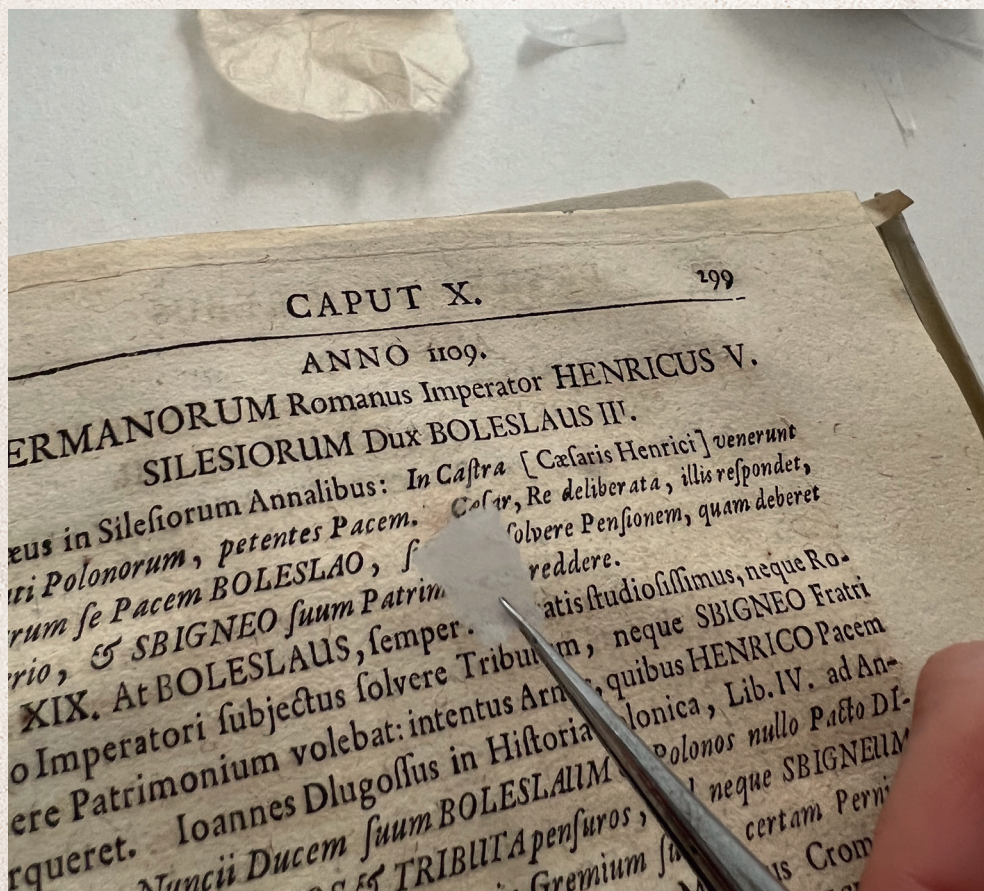
BIBLIOGRAFIA I NETOGRAFIA

Hierowski Z., Hanke Martin. W: Słownik pisarzy śląskich. T. 5, Katowice 2017.

Kämmel H., Hanke Martin. W: Allgemeine Deutsche Biographie (ADB), https://de.wikipedia.org/wiki/ADB:Hanke,_Martin [dostęp: 24.04.2021].

Kordowska D., Dokumentacja konserwatorska 9 starodruków ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu wpisanych przez Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do rejestru zabytków, LP. 3 Sygnatura: 104, Wrocław 2022.

Starodruki w zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu: katalog. Oprac. A. Paszkowska, Opole 2009.

HEDERICH, Benjamin (1675-1748)

Lexicon manuale latino-germanicum...

Benjamin Hederich, znakomity pedagog, leksykograf i rektor szkoły w Grossenhain – ur. 12 grudnia 1675 r. w Geithain w Saksonii, zm. 18 lipca 1748 r. w Grossenhain. Syn duchownego, odebrał gruntowne wykształcenie w szkole książęcej w Grimma, po czym poświęcił się studiom wyższym najpierw w Lipsku, a później w Wittenberdze, gdzie przez ponad pięć lat pracował jako nauczyciel domowy. W 1702 r. przybył jako nauczyciel do szkoły w opactwie Bergen, w 1705 r. został rektorem (dyrektorem) szkoły w Grossenhain. Choć poświęcał swoim uczniom około 7 godzin dziennie, rozwinął rozległą działalność literacką i metodyczną, która rozślawiła jego nazwisko poza granicami Niemiec.

Opracował wiele książek o charakterze metodycznym stanowiących rodzaj przewodników dla osób uczących się różnych dziedzin wiedzy (historii, filozofii, języków starożytnych, arytmetyki, geometrii czy architektury). Należą do nich m.in.: *Anleitung zu den vornehmsten historischen Wissenschaften* (Witt. 1711, 6. wydanie Berlin 1742, później opublikowane w adaptacji Schmidta i Eschenburga w 1782 i 1787), *Anleitung zu den vornehmsten philosophischen Wissenschaften* (Witt. 1713 i 1746), *Anleitung zu den vornehmsten mathematischen Wissenschaften* (Witt. 1714, wyd. 6 1744, wydane ponownie w 1772), *Notitia auctorum antiqua et media, ein Gelehrtenlexikon von den ältesten Zeiten bis zur Wiederherstellung der Wissenschaften* (Witt. 1714). W tym okresie napisał również *Fasti Consulares Romani* (Witt. 1713, wydanie niemieckie 1723). Do nauki języków starożytnych napisał *Progymnasmata lin-*

guae Graecae (1715, 3. ed. 1746) i Prog. l. Latinae (1745), ale szczególne zasługi przyniosły mu prace leksykalne: *Lexicon manuale Graecum* (Lisp. 1722), *Promptuarium latinitatis probatae...* (Leipz. 1729, ostatnie wydanie J. Joach. Schwabe 1777), ***Leksykon manuale latino-germanicum...*** (Lipsiae 1739 i 1766, 2 tomy) wydane przez oficynę wydawniczą Johanna Friedricha Gleditscha, słynącą z publikacji, dzieł związanych m.in. z historią reformacji. Dużą popularnością cieszyły się również *Reales Schullexikon* (Leipz. 1717, 3. wydanie 1748), *Mythologisches Lexikon* (Leipz. 1724, ostatni J. Joach. Schwabe 1770), *Antiquitäten-Lexikon* (Berlin 1743), *Der Jugend auf Schulen mathematische Nebenübungen in der Arithmetik und Geometrie* (Witt. 1729), *Progymnasmata architectonica oder Vorübungen in beiderlei Baukunst* (Leipz. 1730, n. A. von Hentsch 1756) oraz *Anleitung zu den vornehmsten, einem künftigen Bürger und Anderen, die nicht studiren wollen, dienlichen Sprachen und Wissenschaften* (Berlin 1743).

Beniamini Hederici... Lexicon manuale latino-germanicum... T. 1-2. – Lipsiae : apud Joanne Frider. Gleditsch, 1739. – 8° (22 x 15 cm).

[1]. [Tomus I]. – [20] s., 2968 łamów : 1 front., il. miedzioryt.

[2]. Tomus II. – [2] s., 2966 łamów.

Dwutomowy podręczny słownik łacińsko-niemiecki w dwóch woluminach.

S. tyt. t. 1: BENIAMINI HEDERICI, || Schol. Hayn. Rect. || LEXICON MANVALE || LATINO – GERMANICVM || omnium sui generis Lexicorum longe locupletissimum || adeoque ad itelligedos... NOTISQVE ET OBSERVATIONIBVS Orthographicis, Etymologicis, Criticis, Antiquariis passim distinctum. || ACCEDIT COMPENDIORVM SCRIPTVRAE || Signorumque in Scriptoribus, veteribusque || Monumentis crebrius obuiorum || INTERPRETATIO || [sygnet drukarski] || LIPSIAE || APUD JOANNE FRIDER. GLEDITSCH, || ANNO [MDCCXXXIX].

Tyt. t. 2: BENIAMINI HEDERICI || LEXICON || MANVALE || LATINO – GERMANICVM. || TOMVS II.

Frontispis stanowiący całostronicową ilustrację wykonany w technice miedziorytu sygn.: I. A. Richter del., Bernigeroth sc. Lips. Aut.: Johann August Richter (1695-1743), ryownik, kartograf i malarz saksoński działający w Miśni, Freibergu, Lipsku w I poł. XVIII w., twórca licznych map oraz widoków miast oraz jeden z braci Bernigeroth – Johann Martin (1713-1767) lub Johann Benedikt (1716-1784), miedziorytników pracujących w Lipsku w odziedziczonym po ojcu warsztacie.

S. tyt. t. 1 czarno-czerwona, ze znakiem drukarskim z sentencją: SPES ALIT ARTES również wykonany w tej samej technice.

S. tyt. t. 2 bez informacji o miejscu i czasie wyd.

Wstęp t. 1 w jęz. łac.; 1 inicjał, 1 winieta w tekście t. 1; 1 winieta w t. 2.

TECHNIKA WYKONANIA

Starodruk został wykonany w technice druku czarno-białego na papierze ręcznie czerpanym zeberkowym. Kompozycja stron dwuszpaltowa. Karty ułożone w składki zszyto w blok na cztery pojedyncze pergaminowe zwieży nicią lnianą lub konopną. Grzbiet ksiąg połączony z tekturową okładziną płóciennymi międzyzwieźzlami. Obleczenie pergaminowe, bez tłoczeń, na grzbiecie napisy wykonane atramentem żelazowo-galusowym.

W t. 1 styk bloku i okładziny ozdobiony ręcznie wyszywanymi kapitałkami, wykonanymi jednokolorową nicią, na pergaminowym pasku. Krawędzie barwione na niebiesko. Na dłuższej krawędzi karty ochronnej, poprzedzającej frontispis, znajduje się przycięty w po-

łowie fragment filigranu o nieznanym pochodzeniu, przedstawiającego prawdopodobnie orła oraz inicjały MD.

W t. 2 na dłuższej krawędzi karty ochronnej oraz na ostatniej niezadrukowanej stronie znajdują się przycięte przez krawędź karty fragmenty filigranów o nieznanym pochodzeniu. Zachowana dolna kapitałka wykonana nićmi w dwóch kolorach, na pergaminowym pasku. Krawędzie barwione na niebiesko.

PROWENIENCJA

Tom 1: 1. Czerwona pieczęć lakowa z rysunkiem litery S w wieńcu laurowym – na wyklejce górnej okładki, 2. Carl Strauss, 4° Classi (adnot. odręczna), 3. Juvenat der Franziskaner Neisse (pieczęć), 4. PBW w Opolu : sygn. SD 37/I

Tom 2: 1. Czerwona pieczęć lakowa z rysunkiem litery S w wieńcu laurowym – na wyklejce okładki, pod nią odręczna adnotacja: Ex libris Henricius (po skreśleniu końcówki pozostawiono „Henrici”) Straus I..., 2. Carl Strauss, IV Classe. 1824 (adnot. odręczna na s. 2 wyklejki), 3. Straus. V. 2 (adnot. odręczna na s. tyt.), 4. Juvenat der Franziskaner Neisse (pieczęć), 5. PBW w Opolu: sygn. SD 37/II.

BIBLIOGRAFIA

Kämmel H., Hederich, Benjamin. W: *Allgemeine Deutsche Biographie* (ADB), <https://www.deutsche-biographie.de/pnd11888381X.html#adbcontent> [dostęp 26.06.2022].

Kordowska D., *Dokumentacja konserwatorska 3 starodruków ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu wpisanych przez Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do rejestru zabytków*, LP. 1 Sygnatura: 36, Wrocław 2022.

Kulczyk, P. *Dokumentacja konserwatorska : konserwacja starodruku Lexicon manuale latino-germanicum... T. 1*, (sygn. 37) z 1739 roku, ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu, Wielkie Łunawy 2023.

Starodruki w zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu: katalog. Oprac. A. Paszkowska, Opole 2009.

HENEL von Hennenfeld, Nicolaus (1582-1656) FIBIGER, Michael Joseph (1657-1712) *Silesiographia Heneliana renovatae*

Nicolaus Henel von Hennenfeld, najwybitniejszy historyk Śląska doby humanizmu urodził się 11 stycznia 1582 r. w Prudniku, jako 11 dziecko ewangelickiego pastora Stefana i jego żony Anny Kühne, córki pisarza miejskiego. Uczył się początkowo w Prudniku, w gimnazjum o profilu klasycznym. Po ukończeniu tzw. szkoły łacińskiej w Prudniku, szkół w Opawie i Wrocławiu, przez krótki czas był studentem prawa w Jenie, jednak nagła śmierć ojca uniemożliwiła mu kontynuowanie studiów. Wkrótce został prywatnym nauczycielem w domu Nicolausa III Rehdigera, pochodzącego ze znanej i zamożnej wrocławskiej rodziny. Wśród przyjaciół domu znajdowali się poeci i uczeni, których nazwiska znane były i cenione poza granicami Śląska. Świetne otoczenie niewątpliwie wpłynęło na rozwój zainteresowań i wiedzy Henela. W czasie podróży przez Francję, Włochy i Austrię, w której towarzyszył synom Rehdigera, zdobył tytuł doktora obojga praw. Po powrocie korzystając z biblioteki Rehdigerów, prawie cały 1612 r. spędził na pisaniu *Silesiographii* i *Breslographii*, które wkrótce opublikował. W tym czasie podjął pracę jako adwokat we Wrocławiu.

W 1618 r. został pisarzem ziemskim Księstwa Ziębickiego, a potem jego kancelistą. W 1619 r. ożenił się z majątną wrocławianką Anną Partisch lub Bartsch, córką cesarskiego poborcy podatku piwnego. Ponownie ożenił się w 1643 r. z Kunigunde Jessensky z Groß Jessen, córką cesarskiego mistrza mennicznego z Wiednia. W 1631 r. cesarz Ferdynand II

nadał mu tytuł cesarskiego radcy. W 1637 r. na zaproszenie śląskich książąt Jana Chrystiana i Jerzego przyjął na sześć lat urząd syndyka. W 1639 r. został dodatkowo mianowany książęcym radcą. Po ponownym ustanowieniu go radcą cesarskim w 1642 r., został podniesiony do stanu szlacheckiego, a w 1653 r. nadano mu tytuł nadwornego palatyna. Dzięki pracy prawnika i sprawowaniu obowiązków dyplomatycznych poznał wiele ważnych osobistości życia publicznego. Utrzymywał kontakty ze znakomitościami swojej epoki, o czym świadczy pozostawiona korespondencja, a także liczne biogramy zamieszczone zwłaszcza w *Silesia Togata*. Dzieło to, zawierające około 600 biografii Ślązaków wyróżniających się wiedzą, humanistycznymi poglądami lub patriotyzmem, było pisane i uzupełniane niemal do końca życia autora. Obok politycznych i administracyjnych osiągnięć Henel zasłużył się także na polu polityczno-kulturalnym. Dzięki niemu cenny zbiór ksiąg Thomasa Rehdigera został przekazany miastu Wrocław. Zawarto umowę, zgodnie z którą rodzina zrzekła się na rzecz miasta praw własnościowych do biblioteki, zaś miasto, przejmując książki i umieszczając je przy kościele św. Elżbiety, zobowiązało się finansować funkcjonowanie biblioteki, która miała nosić odtąd nazwę Biblioteki Rehdigerów i zatrudnić odpowiedniego bibliotekarza.

Henelius prawie wszystkie swe dzieła napisał po łacinie. Jego dorobek nosi cechy późnego humanizmu: obok prac prawniczych i historycznych opublikował m.in. parafrazy epigramatów Katullusa oraz zbiór *Otium Wratislaviense*, zawierający artykuły dotyczące zagadnień prawniczych, historycznych i filologicznych. Za jego życia tylko niektóre dzieła ukazały się drukiem, większość pozostała w rękopisach. Największą sławę przyniosły mu, współwydane ***Silesiographia hoc est Silesiae delineatio brevis oraz Breslographia, hoc est Wratislaviae Silesiorum metropoleos nobilissimae delineatio brevissima*** opublikowane we Frankfurcie w 1613 r.

Oba dzieła, napisane piękną łaciną, stanowią kompendium wiedzy o Śląsku i jego stolicy Wrocławiu. Przekonanie o konieczności wprowadzenia naukowego sposobu poznawania świata i regionu, wpłynęło na jego podejście do tematyki krajoznawczej. *Silesiographia* wydrukowana na 143 stronach, składała się z dziewięciu rozdziałów. W trzech pierwszych Henelius opisał położenie i podział polityczny Śląska, bogactwa naturalne, hydrografię i świat żywy. W czwartym przedstawił miasta, budynki, klasztory i wsie śląskie. Pozostałe rozdziały poświęcił historii i kwestiom prawnym. Na końcu zamieścił dodatek składający się z przywilejów i dokumentów przydatnych do poznania dziejów Śląska. *Silesiographia* zadedykowana była śląskim książętom i stanom, natomiast *Breslographia* – jedna z kilku powstałych w tym czasie apologii Wrocławia, Radzie Miasta. Już po wydrukowaniu *Silesiographi* Henelius rozpoczął prace nad przygotowaniem nowej, obszerniejszej edycji, jednak pomimo starań nie doszło do jej wydrukowania. Kilkadziesiąt lat później notatki Henela trafiły w ręce prałata klasztoru przy kościele św. Macieja we Wrocławiu **Michaela Josepha Fibigera**.

Najwybitniejszym dziełem Fibigera jest opracowanie drugiej edycji słynnej *Silesiographii* Heneliusa, którą uzupełnił i wydał w oficynie Christiana Baucha pod tytułem ***Silesiographia renovata necessariis scholiis, observationibus et indice aucta*** (Wratislaviae, Lipsiae 1704). Dzieło można uważać za pierwszą zbiorową publikację naukową pozwalającą poznać XVII-wieczny Śląsk. Michael Joseph Fibiger zebrał dostępne sobie rękopisy (były to zaktualizowane i rozszerzone wersje *Silesiographii* oraz *Silesia Togata*), znacznie je uzupełnił, dodał wstęp i na nowo podzielił na rozdziały. Przedstawiono w nich: biografie mieszkańców, sieć hydrograficzną, miasta, urzędy, szkoły, prawa i sejmiki. Znacząco uległy rozbudowaniu fragmenty dotyczące miast śląskich. Całość składa się z trzech części w dwóch tomach, łącznie zawiera 12 ksiąg, razem prawie 3 tys. stron druku, czyli 20 razy więcej niż oryginał. Zachowano układ ksiąg Heneliusa. We wstępie wymieniono

działa, z których korzystano, ich ilość świadczy o ogromnym dorobku pisarskim autorów śląskich tego okresu (znajdujemy tu m.in. Tilischa, Cureusa, Schickfussa oraz Lucae). W posiadaniu PBW w Opolu znajduje się tom drugi dzieła.

[Nicolai Henelii ab Hennenfeld... Silesiographia Heneliana renovatae, necessariis scholiis, observationibus et indice aucta pars 1-2]. Pars 2. – [Wratislaviae & Lipsiae : apud Christianum Bauchium, bibliopolam, 1704]. – [2], 1283, [19] s. ; 4° (20 x 16 cm). – Indeks.

Na s. tyt. jedynie tyt.: SILESIOGRAPHIAE || HENELIANAE || RENOVATAE || PARS ALTERA. [Dalej dopisek odręczny ołówkiem:] Henel Nicolaus von Hennenfeld, Wratislaviae et Lipsiae, 1704.

Tekst łac. i niem., czcionka łac. i gotycka; winiety.

W tekście podkreślenia ołówkiem i atramentem.

TECHNIKA WYKONANIA

Oprawa pergaminowa (twarda). Okładziny wykonano z tektury. Obleczenie stanowi jednolity pergamin. Styk bloku i okładziny ozdobiony ręcznie wyszywanymi kapitałkami, wykonanymi dwukolorową nicią. Blok z papieru ręcznie czerpanego, żeberkowego; druk jednobarwny – czarny; krawędzie barwione na niebiesko. W górnej części grzbietu brązowe rękopiśmienne inskrypcje.

PROWENIENCJA

1. P. Athanasius Baeda (adnot. odręczna na s. tyt.), 2. Zu den Cuglan Gotwald... 1842 (adnot. odręczna na s. tyt.), 3. Heidrich (piecz. na s. tyt.), 4. FF Nysa – brak pieczęci, 5. PBW w Opolu: sygn. SD 34.

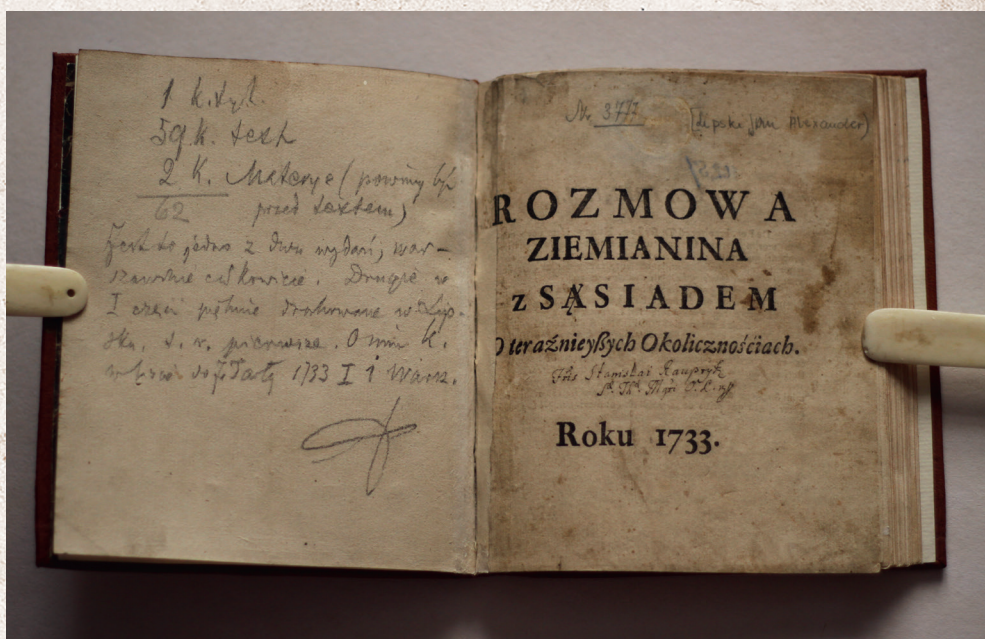
BIBLIOGRAFIA I NETOGRAFIA

Koćwin M., Nicolaus Henelius (1582-1656) – śląski geograf i dziejopisarz, <https://wbp.opole.pl/wsrod-starodrukow/490-nicolaus-henelius> [dostęp 17.05.2022].

Nicolaus Henel von Hennenfeld, *Silesiographia Breslo-Graphia*. Frankfurt am Main 1613 – red. i oprac. D. Haberland, Wrocław 2011, <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/publication/31994> [dostęp 17.04.2022].

Kordowska D., Dokumentacja konserwatorska 9 starodruków ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu wpisanych przez Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do rejestru zabytków, LP. 2. Sygnatura: 34, Wrocław 2022.

Starodruki w zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu: katalog. Oprac. A. Paszkowska, Opole 2009.

KONARSKI STANISŁAW (1700-1773)

Rozmowa ziemianina z sąsiadem o terażniejszych okolicznościach

Utwór wydany anonimowo (brak nazwy autora, miejsca i daty wydania) autorstwa Stanisława Konarskiego (Estreicher przypisuje je biskupowi krakowskiemu Janowi Aleksandrowi Lipskiemu). Broszura powstała, aby uzasadnić ewentualne oddanie buławy wielkiej koronnej jednemu z liderów Familii, Stanisławowi Poniatowskiemu.

Konarski Hieronim, h. Gryf, imię zakonne Stanisław od św. Wawrzyńca, pijar, pedagog, reformator szkolnictwa, poeta, dramaturg i pisarz polityczny. Urodził się 30 września 1700 r. w Żarczycach w pow. chęcińskim, jako najmłodszy z 11 dzieci Jerzego, miecznika inowrocławskiego i Heleny z Czermińskich. Po śmierci rodziców, sprawujący opiekę nad rodzeństwem brat matki oddał Hieronima, podobnie jak wcześniej dwóch jego braci, do szkoły pijarskiej w Piotrkowie. Po jej ukończeniu w 1718 r. wstąpił, za przykładem starszych braci, do zakonu pijarów, przybierając imię Stanisław od Św. Wawrzyńca i zajął się nauczaniem poezji i wymowy w szkołach pijarskich. Dzięki rodzinie Tarłów w 1725 r. wyjechał do Rzymu na studia w Collegium Nazarenum. Lata 1729-1730 spędził na zaznajamianiu się z metodami nauczania we Francji, Niemczech i Austrii. Ze studiów rzymskich i pierwszego wojażu do Francji wyniósł pogłębioną znajomość literatury łacińskiej, poznał dzieła klasyków francuskich XVII w., zorientował się w postępie nauk ścisłych, filozofii i historiografii, a przede wszystkim poznał nowe metody nauczania i wychowania, które później propagował w Polsce.

Po powrocie do kraju w roku 1730 przyjął propozycję Józefa Jędrzeja Załuskiego i rozpoczął pracę nad edycją kompletnego zbioru praw polskich *Volumina legum*. W 1740 r.

założył w Warszawie Collegium Nobilium – szkołę dla dzieci magnatów, której celem było moralne i polityczne odrodzenie magnaterii polskiej. W czasie kapituły prowincjalnej w Łowiczu 1741 r. uzyskał aprobatę nowych przepisów i programów kształcenia, a w kolejnych latach wg opracowanego przez siebie programu przeprowadził reformę całego szkolnictwa pijarskiego. Reforma wychowania była wyraźnie sprzężona z celami politycznymi – Konarski współpracował ze stronnictwem Czarторыskich i S. Poniatowskim (Familia). Po śmierci Augusta II Sasa poparł kandydaturę Stanisława Leszczyńskiego na króla i prowadził na jego rzecz działalność publicystyczną, powstały wtedy *Rozmowy poufne* (1732 r.) i dyplomatyczną: uczestniczył w poselstwie do Wersalu w latach 1735–1736. Ostatecznie jednak, podobnie jak i Czarторыscy, pojednał się później z Augustem III.

Jego poglądy były zbieżne z głównymi ideami traktatu S. Leszczyńskiego *Głos wolny wolność ubezpieczający* (zniesienie pańszczyzny, rozwój miast i manufaktur, opodatkowanie szlachty) i znalazły się wśród treści nauczania w najwyższych klasach Collegium Nobilium; Najważniejszym dziełem pisarskim Konarskiego jest czterotomowy traktat polityczny z lat 1760–1763 *O skutecznym rad sposobie, albo o utrzymaniu ordynaryjnych sejmów*, w którym zaproponował reformę ustrojową państwa, postulował zniesienie liberum veto, przywrócenie znaczenia sejmu jako organu ustawodawczego, a przez edukację – przeciwstawienie się anarchii magnackiej. Zmarł 3 sierpnia 1773 r. w Warszawie.

Wykorzystując fakt, że konstytucja sejmowa z 1717 r. pozwalała na nadawanie buław jedynie podczas sejmu, aby uniemożliwić Augustowi II oddanie buławy wielkiej koronnej Poniatowskiemu (połną kor. otrzymać miał Jan Tarło), stronnictwo Potockich zerwało kilka sejmów (1729, 1730, 1732) jeszcze przed wyborem marszałka. W 1731 r. z inicjatywy Potockich opublikowany został *Dyskurs wolności polskiej na pokojach z kilku senatorami*. W odpowiedzi na broszurę Konarski będący krewnym i klientem woj. lubelskiego Jana Tarły (związanego z Czarторыskimi i S. Poniatowskim), w porozumieniu z przywódcami stronnictwa napisał ***Rozmowę pewnego ziemianina z sąsiadem o terażniejszych okolicznościach***. Dowodził w niej, że król z chwilą zebrania się sejmu ma prawo rozdać buławy przed wyborem marszałka. Rozprawkę napisano z niewątpliwą erudycją, autor powołuje się w niej na konstytucje i ustawy sejmowe (w tym właśnie czasie Konarski przygotowywał z Załuskim słynny zbiór praw), a także demonstrowało ogromne odczytanie, znajomość autorów łacińskich polskich i niemieckich. – cytuję m.in.: Tacyta, Cyserona, Senekę, Lukana, Pliniusza, Kochowskiego, Warszewskiego, Załuskiego, Zawadzkiego, Chwałkowskiego, Bielskiego, Sarnickiego, Kromera, Erazma z Rotterdamu, Pelzhoffera i Hartknocha. Celem broszury była apologia Stanisława Poniatowskiego jako kandydata do buławy wielkiej koronnej. Konarski posłużył się argumentem apelującym do zasady równości szlacheckiej – oto pochodzący ze średniej szlachty Poniatowski zwalczany jest przez magnatów uważających, że jedynie im należą się główne stanowiska w państwie.

Tekst został skonstruowany jako dialog Ziemianina z mającym odmienne poglądy Sąsiadem (posłem jadącym na sejm do Warszawy). O czasie powstania *Rozmowy* dowiadujemy się z korespondencji Konarskiego z Janem Tarłą. W listach z czerwca i listopada 1732 r. prosi go o wyrażenie opinii na temat tekstu, nadmienienia, że jako autor broszury nie będzie ponosić kosztów druku i prosi o 15 dukatów (których mu widocznie Tarło nie odmówił, bo wydrukowałszy 6 arkuszy przesłał mu je do przejrzenia). Wreszcie w liście z 1 stycznia 1733 r. powiadamia wojewodę o wydrukowaniu rozprawy w Lipsku. Dzieło wydane zostało dwukrotnie w 1733 r. (prawdopodobnie przez oficynę Bernharda Christopha Breitkopfa w Lipsku oraz pod nieco zmienionym tytułem ***Rozmowa ziemianina z sąsiadem o terażniejszych okolicznościach*** przez Drukarnię Pijarów w Warszawie). Drukarnia Pijarów do 1717 r. była jedyną drukarnią warszawską – posiadała prawo tłoczni urzędowej, drukowano w niej przede wszystkim druki urzędowe i sejmowe, gazety, czasopisma i kalendarze.

Rozmowa ziemianina z sąsiadem... to dzieło, które jest ciekawe nie tylko ze względu na treść, ale także dlatego, że stanowi doskonały przykład wczesnooświeceniowej polskiej literatury politycznej.

Rozmowa ziemianina z sąsiadem o terażniejszych okolicznościach. – [Warszawa] : [Drukarnia Pijarów], [1733]. – [123] s., sygn. [1], 1(, [1], A-L2... ; 4° (19 x 16 cm).

S. tyt: ROZMOWA || ZIEMIANINA || z SĄSIADEM || o terażnieyszych Okolicznościach. || Roku 1733.

Podkreślenia odręczne ołówkiem w tekście; na s. 1 karty przedtyt. adnot. właściciela o książce z datą 1899 i nieczytelnym autografem, wykonana ołówkiem, na s. następnej uzupełniająca dłuższa notatka bibliograficzna ołówkiem z tym samym nieczytelnym podpisem; M.D. Łakniewicz (autograf wykonany atramentem, umiejscowiony na dole strony drugiej); na s. tyt. ołówkiem: [Lipski Jan Alexander]; paginacja kart ołówkiem 1-62 począwszy od s. tyt.; na s. ostatniej [124] nie zadrukowanej tytuł zapisany odręcznie piórem: Rozmowa || Ziemianina || z Sąsiadem || O terażniejszych Okoliczno || ściach Roku 1733 (charakter pisma tożsamy z autografem na s. [2]).

TECHNIKA WYKONANIA

Księga wykonana w technice druku czarno-białego, na papierze ręcznie czerpanym zeberkowym. Kompozycja strony jednoszpaltowa. Karty (po cztery w składce) zszyte nicią lnianą (lniano-konopną) w blok na cztery pojedyncze sznury prawdopodobnie konopne (lniano-konopne). Międzyzwieżła nie zachowały się, brak śladów kapitałek. Oprawa miękka z tektur papierowych, wtórne obleczenie wykonane z płótna introligatorskiego bawelnianego, barwionego na kolor purpurowy. Na grzbiecie wklejone pozostałości oryginalnego skórzanego obleczenia, z wyrobionymi wypukłymi zwiędzami. Wyklejki również nieoryginalne, wykonane na późniejszym, prawdopodobnie XX-wiecznym papierze maszynowym – marmoryzowane.

Papier w przeźroczu ujawnia obecność licznych filigranów – znaków wodnych, które były znakami rozpoznawczymi poszczególnych papierni. Każda papiernia posiadała swój własny „logotyp”, który częstokroć składał się z przedstawienia graficznego oraz inicjałów najczęściej właściciela papierni. Taki znak rozpoznawczy wykonany był z cieniutkich druków i montowany na sicie drukarskim, dzięki czemu każdorazowo „odbijał się” w identyczny sposób, jak pozostała część sita, co widoczne jest w przeźroczu karty jako zeberka i kresy. W Rozmowie... filigrany występują na zgięciu poszczególnych arkusików papieru, czyli na grzbietach kart. Na podstawie tej informacji, czyli położenia filigranu, jak również kierunku przebiegania kres papieru oraz ilości kart w składce, można zidentyfikować format bibliograficzny księgi. W drukach starych, do końca XVIII w. format bibliograficzny nie zależy od formatu księgi (opartego na wymiarze wysokości książki liczonej w centymetrach), lecz od tego ile razy jest łamany arkusz (np. arkusz łamany dwa razy dawał 2° czyli – folio, dwa razy 4° – czyli quatro, trzy razy – 8° – czyli octavio itd). W Rozmowie... znak wodny umiejscowiony jest na zgięciu arkusza papieru, czyli na grzbiecie karty, kresy są położone poziomo, a ilość kart w składce to 4. Wszystkie te informacje świadczą, że format bibliograficzny konserwowanego starodruku to 4°. Opierając się na identyfikacji znaków wodnych można pokusić się również o identyfikację miejsca ich „produkcji”. Literatura związana z tym tematem sygnalizuje, iż papier użyty w Rozmowie... mógł zostać wyprodukowany w papierni w Wadągu koło Olsztyna. Papiernia w Wadągu została założona w 1715 r. przez Johanna Andreasa Hempla, który prowadził ją do 1734 r.

Znaki wodne zidentyfikowane na papierze użytym w *Rozmowie...* to, „Madonna z Dzieciątkiem” tzw. Marienbild, częsty motyw papierni pruskich występujący też na terenach polskich oraz „Ryba w wieńcu z koroną”, motyw bardzo popularny w papierniach na terenie Prus w XVIII w. Oprócz tych znaków figuralnych na papierze księgi, odnaleźć można też inicjały właścicieli papierni „HAI” – Johann Andreas Hempel (wspominany już wcześniej założyciel papierni). Papiernia pod jego protektoratem działała, jak wspomniano wyżej do 1734 roku i z tego okresu pochodzi najprawdopodobniej papier użyty do składu dzieła. Oprócz inicjałów „HIA”, występuje na papierze również napis „IA”, którego nie udało się zidentyfikować, być może to również skrót imion pierwszego właściciela Johannes Andreas. Następny właściciel Christian Zandler używał bowiem inicjału „CZ” (1738-1741). W latach 1762-1780 właścicielem papierni był wspomniany Joseph Hempel, który używał inicjału „IH” lub „HI”, zaś od 1780 r. papiernią zarządzał Friedrich Wilhelm Fenthör, który używał inicjału „F” lub „FWF”. Oprócz „Madonny z Dzieciątkiem” oraz „Ryby w wieńcu, korony”, papiernia używała na przestrzeni lat motywów „Wiewiórki”, „Orła”, „Koniczyny”, „Chabra”, „Trąbki pocztowej”.

PROWENIENCJA

1. F [rat] ris Stanisłai Raupryk, S [anct] ae Th [eologi] ae Mgri O. L... (adnot. odręczna czarnym atramentem na s. tyt.), 2. M. D. Łakniewicz (autograf na s. [2] piórem), 3. Dar Antoniego Pawińskiego... (informacja odręczna ołówkiem z datą 1899 na k. przedtyt.), 4. P. P. Dom Książki – Antykwariat – 049531, 48790 (dwie etykiety na wyklejce dolnej okładki), 5. PBW w Opolu: akcesja 205/K/65, sygn. SD 102.

BIBLIOGRAFIA

- Estreicher K., *Bibliografia polska*. Cz. 3. T. 20, Kraków 1905.
Bibliografia literatury polskiej – Nowy Korbut. T. 5: Oświecenie, Warszawa 1967.
Michalski J., Konarski Stanisław. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 13, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967.
Ścibor-Rylski W., *Pierwsze pisma polityczne ks. Stanisława Konarskiego*, Lwów 1904.
Kulczyk P., *Dokumentacja konserwatorska: konserwacja starodruku Rozmowa ziemianina z sąsiadem o teraźniejszych okolicznościach. Roku 1733 (sygn. 102) ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu, Wielkie Łunawy 2023.*

MEISNER, Ferdinand (1730-ca 1785)

Compendiaria historiae ecclesiasticae institutio...

Ferdinand Meisner – jezuita, filozof i teolog. Urodził się 2 lutego 1730 r. w Głogowie (Gross Glogau). Uczęszczał do miejscowego gimnazjum, a w wieku 16 lat (9 października 1746 r.) wstąpił do Towarzystwa Jezusowego. Z informacji zawartych w *Allgemeines Gelehrten-Lexicon...* dowiadujemy się, że studiował nauki filozoficzne i teologię na Uniwersytecie w Pradze, uczył gramatyki w Pradze i we Wrocławiu, gdzie wykładał również poezję i sztukę wymowy. W 1763 r. uzyskał tytuł doktora filozofii na uniwersytecie we Wrocławiu i został zatrudniony jako nauczyciel filozofii. Po pięciu latach został dziekanem fakultetu filozoficznego, dziekanem teologii i prawa kanonicznego.

W 1755 r. w wyniku wojen austriacko-pruskich i zabiegów króla Prus usamodzielniała się prowincja śląska Societate Jesu. W Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu zachowały się oryginały profesji składanych przez zakonników prowincji śląskiej SJ. Ferdinand Meisner złożył ślubowanie 2 lutego 1764 r. Najwięcej informacji o nim znajdujemy w pracy C. Rabe *Alma Mater Leopoldina...* Wykładał filozofię, historię kościoła, dogmatykę i historię literatury teologicznej na wrocławskim uniwersytecie (w latach 1761-1767 był profesorem filozofii, a w latach 1768-1780 teologii; w 1769/1770 pełnił funkcję ministra; w 1776 r. wykładał historię Kościoła, a w latach 1778-1779 dogmatykę i historię literatury teologicznej). Kiedy po wojnie siedmioletniej (1756-1763) Śląsk przeszedł pod panowanie pruskie, podczas uroczystego otwarcia Leopoldiny po wojennej przerwie, Ferdinand Meisner wygłosił wydrukowaną później mowę inauguracyjną (*Oratio de solenni studiorum inauguratione luce Divo Leopoldo*), w której nie omieszczał określić Fryderyka słowami „Protector Univerisitatís Leopoldinae clementissimus”. Inauguracja odbyła się 15 listopada w dzień św. Leopolda. Zapewne wypadało odpowiednio uhonorować nowego władcę, tym bardziej, że wojna pokazała, iż powrót Habsburgów na Śląsk jest raczej niemożliwy. W 1776 r. wstąpił do powołanego przez króla Prus Towarzystwa Księży Królewskiego Instytutu Szkolnego (kasata SJ w 1773 r. wiązała się z przeniesieniem zakonników na status księży świeckich). Według C. Rabe Meisner odszedł z Towarzystwa/zmarł 25 listopada 1780 r., a wg Jöchera zmarł w 1784 lub 1785 r.

Meisner należał do wychowanków jezuitów francuskich, których król pruski Fryderyk bardzo cenił, ponieważ kładł duży nacisk na nauki przyrodnicze, co potwierdzają publikacje Meisnera dotyczące kształtu Ziemi, siły przyciągania i odpychania oraz elektryczności z lat 1765-1767. Był autorem: *De figura globi terraeque ...* (Breslau 1765), *Dissertatio de cohaerentia corporum in systemate virium tum attrahentium, tum repellentium* (Breslau 1766), *De Electricitate. Dialogi physici* (Breslau 1767), *De illibato Virginis matrisque Dei conceptu ...* (Breslau 1769), *Compendiaria historiae ecclesiasticae institutio...* (Breslau 1772), *Historiae literariae theologiae dogmaticae compendium...* (Breslau 1779), **Compendiaria historiae ecclesiasticae institutio...** 2 Teile. (Breslau 1780). Opisany druk to wydana w 1780 r. druga część książki przedstawiającej historię papieżstwa i kościoła katolickiego od X w. do 1770 r. (data na ostatniej 246 s. tekstu), zawierająca rozdziały poświęcone biskupom wrocławskim.

Compendiaria historiae ecclesiasticae institutio... / a... Ferdinando Meisner... – Pars altera. – Vratislaviae : typis Academicis Societatis Jesu, [1780]. – 246, [2] s. : err. ; 8° (19 x 13 cm).

S. tyt.: COMPENDIARIA || HISTORIAE || ECCLESIASTICAE || INSTITUTIO || IN USUM || D. D. || AUDITORUM SUORUM || CONSCRIPTA || A || P. FERDINANDO MEISNER, || E SOCIETATE JESU, || SS. THEOLOGIAE DOCTORE, ET IN UNIVERSITATE VRATISLAVENA HISTORIAE ECCLESIASTICAE PRO- || FESSORE PUBLICO. || [listwa] || PARS ALTERA. || [winieta, listwa] || VRATISLAVIAE, || TYPIS ACADEMICIS SOCIETATIS JESU.

Brak daty wyd.

Tekst w języku łac. ozdobiony inicjałami i winietami.

Brak ss. 17-20, 85-92.

TECHNIKA WYKONANIA

Oprawa: twarda w pełną skórę z widocznymi pięcioma związami; okładziny: tektura; obleczenie: ciemnobrązowa skóra marmoryzowana – tzw. marmurek nakrapiany; na grzbiecie ślepe i złożone tłoczenia oraz malowane na zielono i brązowo szylidy. Blok: wyklejki: papier ręcznie czerpany, żeberkowy. Krawędzie bloku barwione na czerwono.

PROWENIENCJA

1. Bibliotheca Collegii Seraph. FF Min. Nissensis (piecz.), 2. PBW w Opolu: sygn. SD 46

BIBLIOGRAFIA

Bibliothèque des écrivains de la compagnie de Jésus, cinquième série, Liège. Vol.1 (1859).

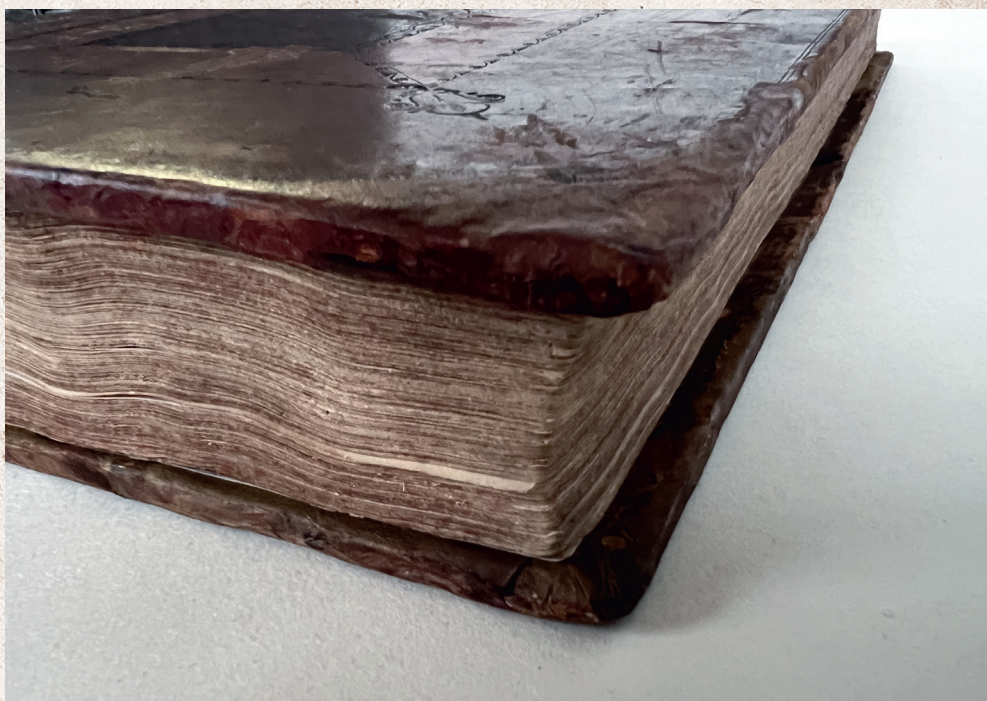
Heuschling P., *Bibliographia Meisneriana*. W: *Bulletin du bibliophile belge*. T. 21 (1865).

Jöcher Ch. G., *Allgemeines Gelehrten-Lexicon...* Bd. 4. Bremen, gedruckt bey Georg Jöntzen, und in Comission bei J. G. Heyse 1813.

Kordowska D., *Dokumentacja konserwatorska 9 starodruków ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu wpisanych przez Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do rejestru zabytków*, LP. 9 *Sygnatura*: 46, Wrocław 2022.

Starodruki w zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu: katalog. Oprac. A. Paszkowska, Opole 2009.

Rabe C., *Alma Mater Leopoldina : Kolegium i Uniwersytet Jezuicki we Wrocławiu 1638-1811*, Wrocław 2003.

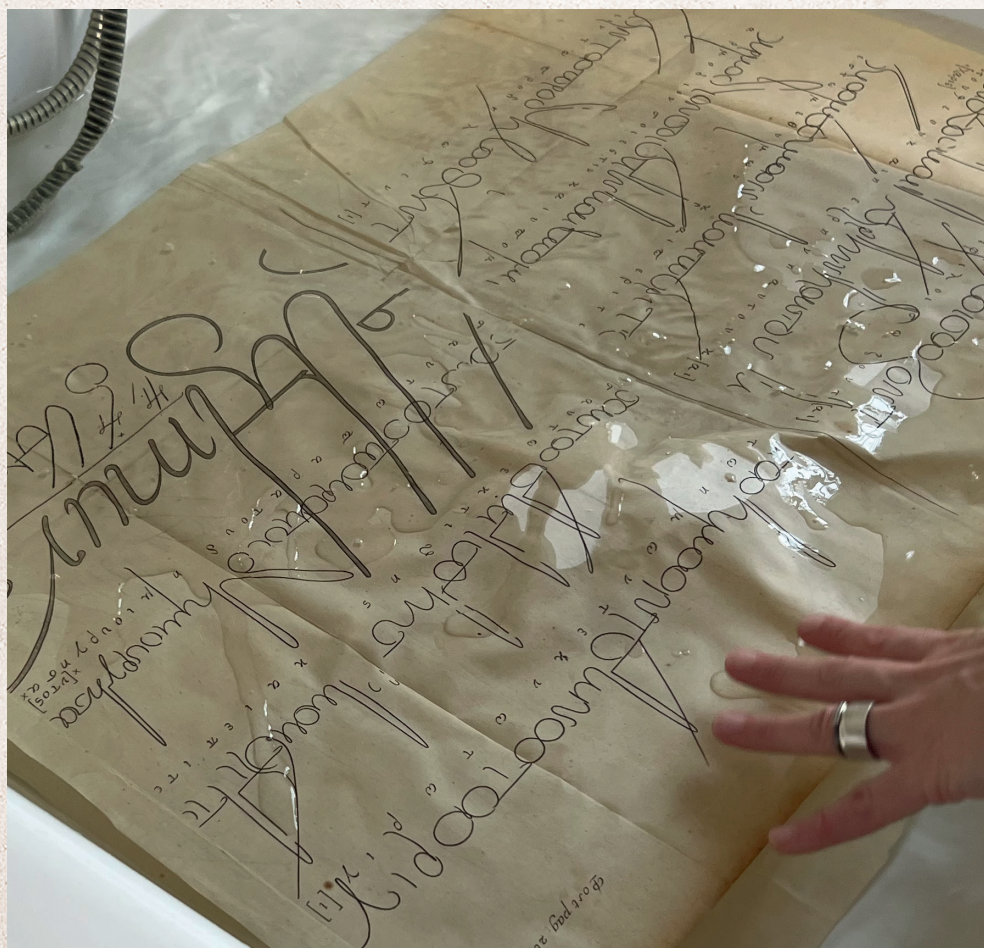
MONTFAUCON, Bernard de (1655-1741) *Palaeographia graeca : sive De ortu et progressu literarum graecarum...*

Bernard de Montfaucon – benedyktyński mnich, filolog, antykwariusz i paleograf, urodzony na zamku w Soulage (Aube). Był synem Timoleona de Montfaucon i Flore de Maignan. Jego rodzina, pochodząca z Gaskonii, osiedliła się w Langwedocji po krucjacie albigensów w XIII w. Główną siedzibą rodziny był zamek Roquetaillade (dzielnica Limoux), w którym dorastał Bernard. W wieku 13 lat wstąpił do Akademii Kadetów w Perpignan, aby przygotować się do kariery wojskowej. Po śmierci ojca opuścił dom ze swoim krewnym, markizem d'Hautpol, kapitanem grenadierów w pułku langwedockim i służył jako ochotnik pod Turenne (1673). Przeszedł kampanię w Alzacji, brał udział w bitwie pod Marienthal i niebezpiecznie zachorował pod Saverne. Będąc ciężko chory, złożył obietnicę, że zostanie benedyktynem, o ile wyzdrowieje i wróci do swego kraju. W 1676 r. wstąpił do benedyktyńskiej reformowanej Kongregacji św. Maura. Mieszkał i studiował w różnych opactwach, także we Włoszech. W 1687 r. został powołany do opactwa Saint-Germain-des-Prés w Paryżu i zaczął pracować pod kierunkiem Jeana Mabillon'a nad wydaniem greckich ojców Kościoła. Ostatnie 40 lat życia spędził w tym opactwie, a jego najważniejsze prace pochodzą właśnie z tego okresu. Został także mianowany kuratorem tamtejszej kolekcji numizmatycznej. Znał m.in. łacinę, grecki, hebrajski, chaldejski, syryjski i koptyjski. W 1690 r. Montfaucon opublikował traktat *La verite de l'histoire de Judith*. W 1719 r. opublikował *L'Antiquite expliquee et presentee en figures* (10 tomów, folio, Paryż),

w którym odwzorowuje, metodycznie pogrupowane, wszystkie starożytne zabytki, dotyczące religii, zwyczajów, kultury materialnej, obrzędów pogrzebowych i instytucji wojskowych (cały nakład 1800 egzemplarzy wyczerpał się w ciągu dwóch miesięcy). W 1739 r. opublikował dzieło o wciąż znacznej wartości *Bibliotheca bibliothecarum manuscriptorum nova* – katalog rękopisów greckich głównych europejskich bibliotek (2 tomy, folio, Paryż).

W 1708 r. po raz pierwszy użył terminu „paleografia” w dziele *Palaeographia graeca sive De ortu et progressu literarum graecarum...* Wykorzystując rękopisy przechowywane we francuskich bibliotekach, przedstawił historię greckiego pisma, omówił zmieniający się kształt liter i wyjaśnił stosowane skróty. Jego praca spotkała się z dużym uznaniem uczonych i przez prawie dwa stulecia była podstawowym podręcznikiem greckiej paleografii. Również współcześni specjaliści uznają wartość dzieła i uważają je za fundamentalne dla rozwoju tej dyscypliny naukowej.

Palaeographia graeca : sive De ortu et progressu literarum graecarum... / opera & studio... Bernardi de Montfaucon... – Parisiis : apud Ludovicum Guerin... : viduam Joannis Boudot... : et Carolum Robustel..., 1708. – [18], XXIX, 574 s., 1 front., 7 k. tabl. złoż. : il. miedziar., rys. ; 4° (39 x 25 cm).

S. tyt.: PALAEOGRAPHIA || GRAECA, || SIVE || DE ORTU ET PROGRESSU || LITERARUM GRAECARUM || ET || De variis omnium saeculorum Scriptionis Graecae generibus: itemque || de Abbreviationibus & de Notis variarum Artium || ac Disciplinarum. || Additis Figuris & Schematibus ad fidem manuscriptorum Codicum || Opera & Studio D. BERNARDI DE MONTFAUCON, || Sacerdotis || & Monachi Benedictini è Congregatione Sancti Mauri. || [winieta] || PARISIIS. || Apud [klamra otwierająca trójwersowa] LUDOVICUM GUERIN, sub signo S. Thomae Aquinatis. || Viduam JOANNIS BOUDOT, sub signo Solis aurei. || Et CAROLUM ROBUSTEL, sub signo Arboris Palmae. [klamra zamykająca trójwersowa] Viâ Jacobaeâ, || [listwa] || M. DCC. VIII. || Cum Privilegio Regis.

Ded.: Ludovico Burgundiae Duci Galliarum Delphini Primogenito.

Frontispis sygn.: S. le Clerc Inven., P. F. Giffart Sculp.; rys. przedstawia grupę rytowników i pisarzy w strojach antycznych w otoczeniu architektury monumentalnej. Aut.: Sébastien Leclerc – rysownik i rytownik paryski; Pierre Giffart – paryski miedziorytnik i drukarz.

Tekst w jęz. łac. i grec.

Inicjały i winiety oraz liczne il. w tekście i na tablicach.

Na s. przedtyt. naklejone 2 drukowane wycinki adnotacji bibliograficznych oraz odręczna czterowersowa notatka w jęz. ang., powyżej autograf: T: Holt White.

TECHNIKA WYKONANIA

Oprawa: twarda. Okładziny: tektura; obleczenie: skóra bydlęca. Wolumin w oprawie organicznej w pełną skórę. Oprawa wykonana z tekturowych okładek zaciągniętych jednolitą skórą bydlęcą w kolorze brązu (naturalna, niebarwiona, woskowana). Grzbiet oprawy z widocznymi sześcioma zwiędzami. Przednia i tylna część oprawy zdobiona ślepymi tłokami wykonanymi za pomocą puncy. Oprawa w partii grzbietu zdobiona tłoczeniami barwionymi na złoto. Blok: papier ręcznie czerpany, żeberkowy; druk jednobarwny – czarny.

PROWENIENCJA

1. Ekslibris drukowany z inicjałami HW oraz popiersiem orła trzymającego w dziobie gałązkę lauru (naklejka na wyklejce górnej okładki), 2. T: Holt White (autograf na s. przedtyt.), 3. Alfred Goodwin (autograf na s. tyt.), 4. Bibliotheca Collegii Seraph. FF Min. Nissensis (piecz.), 5. PBW w Opolu: sygn. SD 97

BIBLIOGRAFIA I NETOGRAFIA

Kordowska D., *Dokumentacja konserwatorska 3 starodruków ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu wpisanych przez Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do rejestru zabytków*, LP. 3 Sygnatura: 97, Wrocław 2022.

Montfaucon, Bernard de. W: *Enciclopedia Italiana*, 1934, https://www.treccani.it/enciclopedia/bernard-de-montfaucon_%28Enciclopedia-Italiana%29/ [dostęp: 22.06.2022].

Brehier L., Montfaucon, Bernard de. *Catholic Encyclopedia*, <https://www.catholic.com/encyclopedia/bernard-de-montfaucon> [dostęp: 22.08.2021].

Starodruki w zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu: katalog. Oprac. A. Paszkowska, Opole 2009.

VOLCKMAR, Nicolaus (1566?-1601) KANNENGIESSER, Balthasar (ca. 1641) Vierzig Dialogi : oder Lustige Arten zu reden von allerhand Sachen und Händeln...

Nicolaus Volckmar był kaznodzieją i pedagogiem. Pochodził z Hersfeld w Hesji. W 1594 r. objął funkcję lektora łaciny w niższych klasach gdańskiego Gimnazjum Akademickiego. Uzupełniał wynagrodzenie, nauczając prywatnie języka polskiego. Jako nauczycielowi wiodło mu się niezbyt dobrze, przynajmniej pod względem finansowym, zabiegał bowiem o miejskie zapomogi na zaspokojenie podstawowych potrzeb swojej rodziny. Sytuacja Volckmarów poprawiła się, kiedy oprócz funkcji nauczycielskich, zaczął pełnić również urząd kaznodziei, który sprawował jednocześnie w kaplicach św. Anny i św. Ducha. W 1594 r. wydał popularną polską gramatykę *Compendium linguae polonicae*, a później słownik pt. *Dictionarium Trium Linguarum, Latine, Germanice Et Polonice*. Najwybitniejszym jego dziełem stał się podręcznik, złożony do druku w 1601 r. pod niemieckim tytułem **Viertzig Dialogi und Nützliche Gespräch, Von Allerlei vorfallenden gemeinen Sachen**, czyli Czterdzieści dialogów i użytecznych rozmów o wszelkich zwykłych rzeczach. Dwujęzyczne rozmówki miały pomóc Volckmarowi w pracy pedagoga, a przy okazji sprzedaż podręcznika stwarzała okazję do podreperowania nauczycielskich zarobków. Nie dożył wydrukowania podręcznika, zmarł podczas epidemii dżumy w listopadzie 1601 r. Tuż przed śmiercią Volckmar rzekomo wycofał tekst z oficyny celem dokonania odpisu manuskryptu i naniesienia poprawek, a kilka miesięcy później zginął jego typograf Rhode. W zamieszanu rękopis podręcznika zaginął, odnaleziony kilka lat później zo-

stał wydany w innej oficynie. Pierwsze wydanie ukazało się dopiero w 1612 r. w Toruniu, stając się bestsellerem epoki. W 1641 r. rozmówki wzbogacone zostały o tekst łaciński w opracowaniu Balthasara Kannengiessera, nauczyciela z Grudziądza. Książka ukazała się kilka lat po śmierci autora, ale w ciągu następnych 150 lat wydana została wiele razy. Po raz ostatni wraz z dialogami łacińskimi opublikowano ją w Gdańsku w 1758 r.

Egzemplarz znajdujący się w posiadaniu PBW w Opolu, wydano we Wrocławiu, prawdopodobnie w 1669 r., w dawnej oficynie Spadkobierców Baumana. Główny tekst przedstawiono w formie tabeli o trzech kolumnach. W pierwszej widnieją zdania łacińskie, którym odpowiadają wypowiedzi po niemiecku w drugiej, i po polsku w trzeciej kolumnie. Cechy wydawnicze jednego z dwóch wydań wrocławskich: 1669 (druk. Johann Christoph Jacob) lub 1688 (druk. Johann Günther Rörer).

[Vierzig Dialogi : oder Lustige Arten zu reden von allerhand Sachen und Händeln... / in deutscher und polnische Sprache gar herrlich zusammen gebracht durch... Nicolaum Volckmarum... ; in die lateinische Sprache übersetzt und zum Druck gegeben durch Balthasarem Kannengiessern...] – [Bresslau : in dem Baumannischen Erben Druckerey druckts Johann Christoph Jacob, Factor], [1669]. – [4], 518, [2] s., sygn. A2-Z, Aa-Kk7 ; 8° (16 x 11 cm). – Indeks.

Tyt. wyd. 1669: Vierzig Dialogi, Oder Lustige Arten zu reden von allerhand Sachen und Händeln, so täglich in Haushaltung, Kauffmanschaft und andern Gewerben, daheim und auch auf der Reise pflegen fürzulauffen, In Deutscher und Polnische Sprache gar herrlich zusammen gebracht Durch den seligen Herrn Nicolaum Volckmarum, weyländ der Polnischen Sprach verordneten Praeceptorum im Gymnasio zu Danzigk. Nummehr der lieben Jugend zu sonderlichem Nutz, auch in die Lateinische Sprache übersetzt, und zum Druck gegeben durch Balthasarem Kannengiessern, Rectorem der Schule zu Graudenz, Diese Edition ist, was die Deutsche, und besonders die Polnische Übersetzung betrifft, wegen der mannigfaltigen und wieder der Polnische Red-Art lauffenden Fehler, in vielen Orten verbessert.

Data wyd. 1669 za adnot. na okładce.

Brak k. tyt. A1 oraz k. ostatniej Kk8.

Na okł. odręczna adnot. długopisem: [Przewodnik językowy łacińsko-niemiecko-polski]. Na s. 2 okł. ołówkiem: Volckmarus Nicolaus || Viertzig Dialogen [!],..., 1669.

Tekst równol. w trzech kolumnach: łac. (czcionka łac.), niem. i pol., (czcionka got.); inicjały, winiety.

TECHNIKA WYKONANIA

Oprawa: papier tekturowy brązowy. Blok: papier ręcznie czerpany, żeberkowy; druk jednobarwny – czarny; krawędzie niebarwione, system broszurowania: zwięzy sznurkowe, wpuszczone, system 2 za 1.

PROWENIENCJA

1. Dom Książki A Nr 098621 (etykieta antykwariatu), 2. PBW w Opolu: akcesja K/224/63, sygn. SD 100.

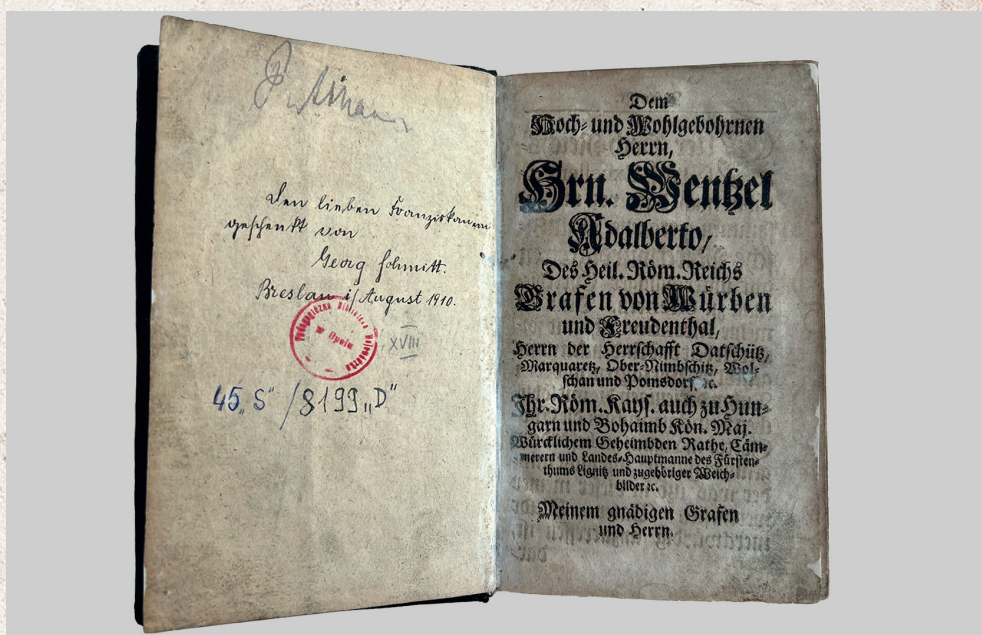
BIBLIOGRAFIA

Kizik E., Nicolausa Volckmara „Viertzig Dialogi” 1612. Źródło do badań nad życiem codziennym w dawnym Gdańsku, Gdańsk 2005.

Kordowska D., Dokumentacja konserwatorska 9 starodruków ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu wpisanych przez Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do rejestru zabytków: LP. 1 Sygnatura: 100, Wrocław 2022.

Starodruki w zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu: katalog. Oprac. A. Paszkowska, Opole 2009.

WAHRENDORFF, Johann Peter (1683-1738) Lignitzische Merckwürdigkeiten...

Johann Peter Wahrendorff – niemiecki lekarz i filozof, urodził się jako syn Johanna Wahrendorffa, „szanowanego obywatela miasta i przewodniczącego zrzeszenia chirurgów w Legnicy” i Susanne Magdalene z domu Richter(in). Edukację szkolną odebrał w Legnicy i Gimnazjum Marii Magdaleny we Wrocławiu, a od 1703 r. studiował w Lipsku i Erfurcie. W 1704 r. uzyskał tytuł doktora filozofii, a w 1706 r. tytuł doktora nauk medycznych. Po ukończeniu studiów prowadził praktykę lekarską w Legnicy (1706-1710) i Bytomiu (1710-1711). W 1711 r. Rada Miejska Chojnowa (Haynau) wybrała go jednogłośnie na Miejskiego Fizyka. Po otrzymaniu dużego spadku w 1724 r. złożył urząd i do śmierci mieszkał w rodzinnym mieście. Korzystając z prowadzenia praktyki lekarskiej i ciekawych przypadków, z jakimi się spotkał, pisał liczne rozprawy naukowe pod pseudonimem Polyidas („Wielewiedzący”), które zostały od 1733 r. włączone do akt Cesarskiej Leopoldyńsko-Karolińskiej Akademii Nauk Przyrodniczych. Wahrendorff był także autorem i współautorem innych prac o charakterze medycznym np. wydane w 1706 r. w Erfurcie *Disputatio Inauguralis Medica De Caloris Nimii Damno* czy wydane w 1719 r. w Budziszynie *Gründlicher Unterricht von dem Aderlassen*.

Lignitzische Merckwürdigkeiten zostały wydane w 1724 r. w Budziszynie w drukarni Davida Richtera. Znajduje się w nich jedyny w swoim rodzaju materiał dokumentujący historię legnickich duchownych, uczonych, członków rodzin szlacheckich i domu książęcego. Dzieło zawiera również opis zabytków Legnicy. Autor przedstawiając historię budowli katolickich i protestanckich zwracał uwagę na różnego rodzaju pomniki historii. Obficie korzystając ze źródeł, przedstawiał historię różnego rodzaju zabytków oraz charakterystykę zmian, jakie zachodziły w nich na przestrzeni lat. Chociaż koncentrował się na najważniejszych budowlach sakralnych miasta, poruszył również kwestię cmentarza przy kościele św. Piotra

i Pawła, legnickich szkół, a także ratusza. W zestawieniu znalazło się kilka zabytków istniejących do dnia dzisiejszego, np.: mauzoleum Piastów czy tablica herbowa rodu von Zedlitz. Przytoczył prawie 500 inskrypcji: epitafiów, napisów nagrobnych oraz tekstów znajdujących się na freskach, tablicach fundacyjnych i informacyjnych. Wspomina inskrypcje na dzwonach, ołtarzach, budynkach klasztornych i kościelnych, furtach kościelnych i cmentarnych oraz tarczach herbowych. Wśród opisywanych zabytków i pamiątek znalazły się również przedmioty rzekomo powiązane z bitwą z 1241 r. z Mongołami. Były to zbroja i siodło księcia Henryka Pobożnego, a także... kawałki cegły, która według tradycyjnego podania obsunęła się z legnickiego kościoła pw. NMP i omal nie roztrzaskała księciu głowy, gdy ten wyruszał na bitwę. Miejszem ekspozycji wspomnianych obiektów, zaopatrzonych w wierszowane podpisy, miał być dawny zamkowy arsenał książęcy.

[Johann Peter Wahrendorffs... Lignitzische Merckwürdigkeiten : oder Historische Beschreibung der Stadt und Fürstenthums Lignitz im Herzogthum Schlesien... – Budissin : David Richter, 1724]. – [3] – 630 s. ; 8° (17 x 10 cm). – Indeks.

Brak s. tyt. i frontispisu.

Na s. 1 karty przedtytułowej adnot. odręczna ołówkiem: Wahrendorff J. P. || Lignitzische Merckwürdig- || keiten... || Budissin.

TECHNIKA WYKONANIA

Oprawa twarda w pełną skórę z widocznymi czterema zwiędzami; okładziny: tektura; obleczenie: ciemnobrązowa skóra. Blok: wyklejki: papier ręcznie czerpany, żeberkowy, na karcie przedtytułowej widoczny fragment filigranu o nieustalonym pochodzeniu.

PROWENIENCJA

1. Ex libris... (na wyklejce górnej okładki wielokrotnie przekreślona nieczytelna adnot. odręczna piórem z datą 1725), 2. Den Lieben Franziskanern... von Georg Schmitt, Breslau i/August 1910 (adnot. odręczna piórem na s. 2 k. przedtyt.), 3. FF Nysa – brak pieczęci, 4. PBW w Opolu: sygn. SD 45.

BIBLIOGRAFIA I NETOGRAFIA

Byś K., *Między historią, tradycją a narracją. Powstanie muzeum bitwy legnickiej w Legnickim polu na tle pramuzealnych i muzealnych upamiętnień bitwy z 1421 r.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2021, nr 3.

Dalidowicz M., *Krajobraz epigraficzny Legnicy w okresie nowożytnym: dysertacja doktorska*, Kraków 2022, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/284070/dalidowicz_krajobraz_epigraficzny_legnicy_w_okresie_nowozytnym_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp: 26.05.2022].

Kordowska D., *Dokumentacja konserwatorska 9 starodruków ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu wpisanych przez Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do rejestru zabytków*, LP. 6 Sygnatura: 45, Wrocław 2022.

Thiele N., Wahrendorff, Johann Peter dr. W: *Życiorysy Legniczan i mieszkańców Ziemi Legnickiej: 1241-1945*. T. 2, M-Z, pod red. Huberta Unverrichta [et al.], Legnica 2008.

Starodruki w zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu: katalog. Oprac. A Paszkowska, Opole 2009.

WAHRENDORFF, Johann Peter (1683-1738) Lignitzische Merckwürdigkeiten...

Johann Peter Wahrendorffs... Lignitzische Merckwürdigkeiten : oder Historische Beschreibung der Stadt und Fürstenthums Lignitz im Herzogthum Schlesien... – Budissin : [David Richter, 1724]. – 630 s. ; 8° (16 x 10 cm).

S. tyt.: Johann Peter Wahrendorffs || Medic. Doct. und Phys. Ord. der Stadt || Hannau in Schlesien, || Lignitzische || Merckwürdigkeiten || Oder || Historische Beschreibung || der || Stadt und Fürstenthums Lignitz || im Herzogthum Schlesien, || Darinnen || In zwoen Haupt – Abtheilungen, so= || wol von denen Catolischen Kirchen, Clö= || stern u. Stifftern, als auch von dennen Evangel. || Stadt= und Pfarr=Kirchen, besonders gehandelt, || Auch sonsten alles || Mit curieusen Nachrichten von dieses Lan= || des Fürsten, Graphen, Frey-Herrn, Adelichen, Ge= || leherten und andern merckwürdigen Personen, || Nebst vielen angenehmen || Curiositäten, Antiquitäten, Inscriptionen || vorgestellt worden. || Budissin [uszkodzenie strony].

S. tyt. czarno-czerwona; u dołu obcięta przez intrologatora (brak nazwy wydawcy i daty wyd.).

Tekst w języku niemieckim i łacińskim.

Brak frontispisu.

Inicjały, winiety w tekście.

Dedykacja: Wentzel Adalberto, Des Heil. Röm. Reichs Grafen von Würben und Freudenthal, Herrn der Herrschafft Datschütz, Marquartz, Ober=Nimbschitz, Wolschan und Pomsdorff etc. Ihr Röm. Kays. auch zu Hungarn und Bohaimb Kön. Maj. Würcklichem Geheimbden Rathe, Cämmerern und Landes=Hauptmanne des Fürstenthum Lignitz und zugehöriger Weichbilder etc.

Johann Peter Währendorffs,
Medic. Doct. und Phyl. Ord. der Stadt
Haynau in Schlesien,

Signibische
Werrwürdigkeiten

Oder
Historische Beschreibung
der
Stadt und Fürstenthums Signib
im Herzogthum Schlesien,

Darinnen

In zweyen Haupt-Abtheilungen, so-
wol von denen Catholischen Kirchen, Clö-
stern u. Stiftern, als auch von denen Evangel.
Stadt- und Pfarr-Kirchen, besonders gehandelt,
Auch sonst alles

Mit curieuseu Nachrichten von dieses Lan-
des Fürsten, Grafen, Frey-Herrn, Adelichen, Ge-
lehrten und andern merckwürdigen Personen,
Nebst vielen angenehmen

Curiositäten, Antiquitäten, Inscriptionen,
vorgestellet worden.

Budislin,

PROWENIENCJA

1. IOANNES M. F. J. STULPE (na ozdobnym drukowanym ekslibrisie, przyklejonym na wykłecze górnej okładki, herb duchownego: kapelusz nad tiarą i tarczą herbową, na tarczy herbowej snop zboża, lew, baranek – w centrum, po bokach napis: Possesor meus est R. D. IOANNES MARTINUS FERDINAND IOSEPHUS STULPE Phil [osoph] iae Magister SS Th [eo]l [o] giae Baccalarus formatus Proto: No: tarius Apostolicus), 2. FF Nysa – brak pieczęci, 3. PBW w Opolu: sygn. SD 26.

Klocek introligatorski – zawiera dzieła współprawne:

1. Beschreibung Der Königl. Bömischen Krönung...

2. J. Ch. Schwedler, Die Königl. Crönung...

3. J. Ch. Schwedler, Die Glückseligkeit un das Wohl den sich auf den Herrn Zebaoth verlassenden Menschen...

4. J. Ch. Schwedler, Deutschlands Gelübde...

1. BESCHREIBUNG...

Jeden z kilku druków upamiętniających i opisujących czeską koronację Karola VI Habsburga (1685-1740) – cesarza rzymskiego, króla Węgier (jako Karol III) i Czech (jako Karol II). Karol VI, ostatni męski przedstawiciel dynastii Habsburgów, był monarchą, za którego panowania imperium dynastii austriackiej osiągnęło największą ekspansję terytorialną. Czeska koronacja cesarza i jego żony Elżbiety Krystyny w 1723 r. w Pradze była ważnym wydarzeniem społeczno-politycznym i największą świecką uroczystością swojej epoki. Główne uroczystości odbyły się w katedrze św. Wita (5 września – koronacja Karola, 8 września – Elżbiety Krystyny).

Beschreibung der königl. bömischen Krönung... Caroli VI... – [b. m.] : [b. w.], [po 8 IX 1723]. – [46] s., sygn. A-C ; 8° (16 x 10 cm).

S. tyt.: [got.] Beschreibung || Der Königl. Bömischen || Krönung, || Des || Allerdurchlauchtigsten || CAROLI VI || Römischen Kayser || Wie auch || Der Allerdurchlauchtigsten, || Römischen Kayserin || Fr. Elisabetha || Christina, || Als Ihro Kays. Maj. Allerwerthesten || Gemahlin, || Welche jene den 5. diese aber || den 8 Sept. 1723. || in der Königl. Haupt=und Residentz Stadt || Prag, glücklich vollzogen worden. || [listwa] || Gedruckt nach Pragischen Exemplar.

Brak paginacji (prawdopodobnie została obcięta podczas oprawy książki).

1 winieta końcowa.

2. J. Ch. Schwedler, Die Königl. Crönung...

SCHWEDLER JOHANN CHRISTOPH (1672-1730)

Johann Christoph Schwedler urodzony w 1672 r. w Krobicy koło Świeradowa-Zdroju (Krobsdorf) był niemieckim luterańskim teologiem, pastorem i autorem hymnów. Syn Antona Schwedlera, rolnika, do 13 roku życia pracował w majątku swoich rodziców. Od 1689 r. uczęszczał do gimnazjum w Żytawie kierowanego przez rektora Christiana Weise, a w latach 1695-1697 studiował teologię na uniwersytecie w Lipsku, gdzie uzyskał tytuł magistra filozofii. W 1698 r. został zastępcą diakona Christopha Adolfa w Wieży (Niederwiese) koło Gryfowa Śląskiego (Greiffenberg) na Śląsku, rok później jego następcą, a w 1701 r. proboszczem. Był orędownikiem pietyzmu. Pietyści kładli nacisk na rozbudzenie uczuć religijnych poprzez modlitwę i studiowanie Biblii. Ich zadaniem było krzewienie idei pierwotnego Ko-

ścioła, religii żywej, pobożności i edukacji warstw najuboższych. Pastor Schwedler znany był ze swoich kazań, nie uniknął też konfliktu z gryfowskim Magistratem, który zakończył się w 1720 r. Wywarł duży wpływ na twórczość znanego niemieckiego teologa protestanckiego, poety i autora wielu znanych pieśni religijnych Nicolausa Zinzendorfa. Schwedler był autorem wielu pieśni sakralnych. Pierwsza z nich powstała pod kierunkiem Chr. Weise w Żytawie. Początkowo Swedler wpłatał je w poszczególne pisma dewocyjne, m.in. w *Biblical Creutz-, Buß- und Trostbüchlein*, *Biblische Tagbüchlein* i *Biblische Passionale*, którego wstęp zawiera traktat o pieśniach kościelnych i ich autorach. W 1716 r. opracował chronologicznie uporządkowany zbiór 806 hymnów ułożonych według kolejności życia ich twórców *Die Lieder Mose und des Lammes oder Neu eingerichtetes Gesangbuch ... Nach der Ordnung der Lebenszeit ihrer Verfertiger eingerichtet* (Schwedler był autorem ostatnich 462). Z pieśni Schwedlera napisanych po 1716 r., najbardziej znanymi były „*Unser Wandel ist im Himmel*“ i „*Wollt ihr wissen, was mein Preis?*“. Zmarł w 1730 r. w Wieży.

Die Königl. Crönung... Caroli VI und... Elisabeth, deren jene den 5. diese den 8. Sept. zu Prag glücklich vollzogen ware... / welche Andacht hiermit auff Verlangen dem Druck übergab... Johann Christoph Schwedler. – Lübau : druckts und verlegts Ehlerd Henning Reimers, [1723]. – 80 s., sygn. A-E ; 8° (16 x 10 cm).

Tyt.: [got. i łac.] Die Königl. Crönung || Ihres aller Durchlauchtigsten und aller Gnädig= || sten Käysers. Königs und Landes=Vaters, || CAROLI VI. || und ihrer aller Durchlauchtigsten und aller || Gnädigsten Käyserin, Königin und Frauen || Elisabeth, || deren jene den 5. diese den 8. Sept. zu Prag glücklich || vollzogen ward, feyerten, mit Betrachtung des Käy= || serlichen und Königlichen Symboli, CONSTANTIA || ET FORTITUDINE, welches seinen Grund im Ev= || angelio aus Matth. 22. vers 34. seqq. und an dem grossen || Könige JESU Christo, || und seiner Beständigkeit und Tapfferkeit fand || und uns allen ein gutes Muster zu Nachfolge gab, || und mit Danck, Gebeth und Absingung des TE DEUM || LAUDAMUS, den 26. Sept., als den 18. Trinitatis 1723. die in || dem Gottes-Hause zu Nieder-Wiese aus Greiffenberg, || Lemberg etc. und der gasammter Nachbarschaft versam= || melten Schlesier, welche Andacht hiermit auff Verlan= || gen dem Druck übergab || M. Johann Christoph Schwedler. || Früh=Prediger zu Nieder=Wiese bey Greiffenberg || in Schlesien. || [listwa] || Lübau, druckts und verlegts Ehlerd Henning Reimers.

Dedykacja: Dem Hoch gebohrnen Grafen und Herrn Carolo Gott-Hardo Schaffgotsch genannt... – der Author, den 29. Septembr. 1723.

Tyt. w żywej paginie: Die Bömische Crönungs-Predigt.

3. J. Ch. Schwedler, Die Glückseligkeit un das Wohl den sich auf den Herrn Zebaoth verlassenden Menschen...

Die Glückseligkeit und das Wohl den sich auf den Herrn Zebaoth verlassenden Menschen... / von... Joh. Christoph Schwedlern. – Lauban : gedruckt mit Schillischen Schriften, [po 1 VI 1723]. – 56 s., sygn. A – D4 ; 8° (16 x 10 cm).

Tyt.: [got.] Mit Jesu Christi Segen! || Die Glückseligkeit und das Wohl des sich auf den Herrn Zebaoth verlassenden Menschen... Zur Vorbereitung und Erinnerung || der den 1. Jun. 1723. zu haltenden || Trauungs=Rede || nebst der Trauungs=Rede selbst, || Zur Erinnerung und Andencken und Erbauung || aufgesetzt von || M. Joh. Christoph Schwedlern || Predigern zu Niederwiesa || bey Greiffenberg. || [listwa] || Lauban, gedruckt mit Schillischen Schriften.

W żywej paginie tyt. części: 1. Vorbereitung, 2. Trauungs Rede.

Inicjały i winiety w tekście.

4. J. Ch. Schwedler, Deutschlandes Gelübde...

Deutschlandes Gelübde... auf den dritten und letzten Buss-Tag... / von... Johann Christoph Schwedlern. – Lauban : gedruckt bey Nicolao Schillen, [1723]. – 32 s., sygn. A-B ; 8° (16 x 10 cm).

Tyt.: [got.] Mit Jesu Christi Segen! || Deutschlandes Gelübde || Dies es zwar, wie recht und christlich, in den hiebevor schweren und langwierigen Krieges=Ze || iten Gott und Christo, sonderlich in den öffentlichen || Kirchen=Gebethen, öffentlich vor Gott und || vor der Welt gethan; aber leider! bald || vergessen || führte || den 16. Julii seiner Gemeine zu Gemüthe... auf den dritten und letzten || Buss=Tag, || den 5 Novemb. 1723. || Die Texte sind || [cytaty z Ks. Malachiasza i Listu św. Jakuba]. || aufgesetzt von || M. Johann Christoph Schwedlern. || [listwa] || Lauban: gedruckt bey [min. łac.] Nicolao [got.] Schillen.

Tyt. w żywej paginie: Deutschlandes Gelübde auf den dritten und letzten Buss-Tag.
Inicjały i winiety w tekście.

TECHNIKA WYKONANIA

Oprawa półpergaminowa: grzbiet i narożniki – pergamin; obleczenie papier marmoryzowany woskowany. Zachowane kapitałki wykonane dwukolorową nicią. Blok z papieru ręcznie czerpanego, żeberkowego; druk jednobarwny – czarny; krawędzie barwione na czerwono. W górnej części grzbietu brązowe inskrypcje.

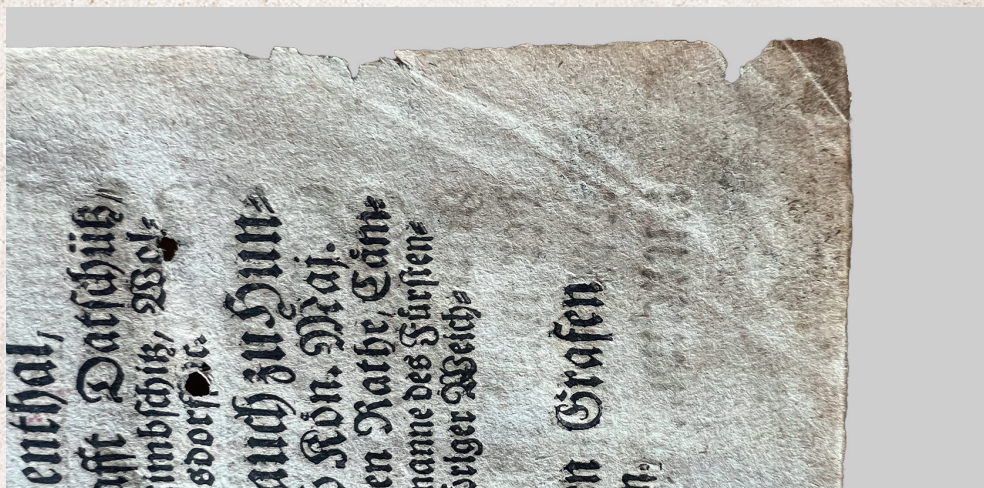
BIBLIOGRAFIA

Brümmer F., Schwedler, Johann Christoph. W: *Allgemeine Deutsche Biographie* (ADB) 33 (1891).

Chronik der Stadt Greiffenberg in Schlesien. Johannes Gotthelf Luge. Greiffenberg 1861.

Kordowska D., Dokumentacja konserwatorska 9 starodruków ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu wpisanych przez Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do rejestru zabytków, LP. 5 Sygnatura: 26, Wrocław 2022.

Starodruki w zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu: katalog. Oprac. A. Paszkowska, Opole 2009.

D. ANT. BALTH. WALTHERI,
SERENISSIMI DUCIS WURTEMBERGICO-OLSNENSIS
IN REGIMINE CONSILIARII,

SILESIA DIPLOMATICA,

Oder
Verzeichniß derer gedruckten Schlesi-
schen Diplomatum, Privilegiorum, Landes-
Gesetze, Statuten, Päpstlichen Bullen, Ober-Amtlichen
Patenten, Gerichtlichen Bescheide, Beschlüsse, Gutachten,
Rechtlichen Ausführungen, Beschwerenüsse, Vergleiche,
Friedens-Schlüsse, und andrer zur Schlesi-
schen Historie und Rechtsgelehrsamkeit gehörigen Urkunden
und Nachrichten.

Nebst einem
Verzeichniß derer AUTORUM,
worinnen
dieselben zum Theil befindlich, und einem Register über
die vornehmsten Sachen.

Erster TOMUS.

Enthält
die zur Religion, Bisthum, Clerisey, Stifftern,
Kirchen und Schulen gehörige Urkunden.

BR E S L A U,
In Verlag Johann Jacob Korn's. 1741.

WALTHER, Anton Balthasar von (1705-1785)

Silesia diplomatica...

Anton Baltazar von Walther – królewski tajny radca i dziedzic Lipki (Ober Schönau) w powiecie oleśnickim. Urodził się we Wrocławiu 13 sierpnia 1705 r. Uczył się w Gimnazjum św. Elżbiety. Studiował we Wrocławiu, Frankfurcie nad Menem i w Lipsku, gdzie w 1730 r. zdobył doktorat z prawa. W 1732 r. książę oleśnicki z rodu Wirtembergów mianował go radcą zarządzającym. W 1741 r. został radcą Kamery Wojennej i Dominialnej we Wrocławiu. Nobilitowany przez króla Prus w 1748 r. Starość spędził w swojej posiadłości. W Bibliotece Księżnej Anny Amalii w Weimarze przechowana jest książka rodzinna *Stammbuch Anton Balthasar von Walther*.

Autor rozpraw: *Centuria celebriorum Waltherorum, quorum memoriam, vitas, scripta et res gestas ex historicorum monumentis evocatas ...* (1726), *Dissertatio iuridica de principe ex iustis causis aggratiante* (1728), *Dissertatio inauguralis iuridica theoretico-practica de valida per testes iniuratos probationem* (1730), *Juristisch-historische Betrachtungen über das Leyden und Sterben Jesu* (1738), drugie rozbudowane wydanie z 1777 r. – *Anton Balthasar v. Walther Königlich Preußischen geheimden Raths, Erbherrn auf Ober-Schönau Juristisch-Historische Betrachtungen über die Geschichte vom Leiden und Sterben Jesu Christi* oraz *Tractatus iuris publici et criminalis de principe ex iustis causis* (1740).

W latach 1741-1742 złożył w wydawnictwie Korna we Wrocławiu dzieło **Silesia diplomatica** w dwóch tomach in 4°. Na skutek różnych perypetii dzieło to wyszło w postaci bardzo różnej od zamierzeń. Każdy z dwóch tomów ma tytuł brzmiący w końcowej części odmiennie. Dedyk. dla hr. L. W. Münchow.

Zawartość dzieła opisuje Karol Estreicher w „Bibliografii polskiej” następującymi słowami „...Rozpoczyna przedmowa, spis dzieł z jakich korzystał oraz na str. 37-44 spis treści. Taki sam spis na czele tomu drugiego. Wydawnictwo to obejmuje regesta drukowanych dokumentów śląskich średniowiecznych i nowszych (aż po rok 1740). Dokumenty podzielone są na grupy wedle treści (dla biskupstw i zakonów, dla księstw i miast, w sporach relig., wydane dla stanów i całego kraju itp.). W obrębie każdej grupy materiał uporządkowano chronologicznie. Dokumenty dzisiejsze czerpie z Sommersberga, Goldasta, Thebesiusa i innych znanych zbiorów, stąd nie ma tu nieznanych. Sporo streszczonych dokumentów z XVI i XVII w. do stosunków Śląska z Polską za czasów Zygmunta III i Władysława IV i te może największy przedstawiają dla nas interes. W tomie 2 na str. 46-50: *Von denen zu Pohlen gehöringen Schlesiens Briefen* (z lat 1335-1722). Na str. 129 i następnych listy Zygmunta I z lat 1523-26 do Rady Wrocławskiej, wzywające do wystąpienia przeciw luteranizmowi (streszczone wedle dzieła Fibigera pt. *Gewaltig in Schlesien eingerissenes Luthertum* – nauce polskiej nieznane). Dzieł polskich nie uwzględniono poza Łubieńskiego Opera.”

Kontynuatorem pracy B. von Walther był Gottlieb Drescher (wspomina o tym w przedmowie do *Silesia diplomatica continuata*), który wykorzystał jego pierwotne materiały w swej pracy *Farrago diplomatum ducatum Silesiae politicorum* zawierającym dużą liczbę zgrupowanych geograficznie regestów.

[**Silesia diplomatica... / A. B. Walther**]. T. 1-2. – Breslau : in Verlag Johann Jacob Korn, 1741-1742. – 4° (23 x 19 cm).

T. 1. – 1741. – 188 s.

T. 2. – 1742. – 536, [24] s. – Indeks.

S. tyt. t. 1: [maj. łac., got.] D. ANT. BALTH. WÄLTHERI, || SERENISSIMI DUCIS WURTEMBERGICO – OLSNENSIS || IN REGIMINE CONSILIARII, || SILESIA || DIPLOMATICA, || Oder || Verzeichnis derer gedruckten Schlesi || schen Diplomatum, Privilegiorum, Landes || Gesetze, Statuten, Päbstlichen Bulien, Ober=Amtlichen || Patenten, Gerichtlichen Bescheide, Beschlüsse, Gutachten || Rechtlichen Ausführungen, Beschwerenüsse, Vergleiche || Friedens=Schlüsse, und andrer zur Schlesischen Histo || rie und Rechtsgelehrsamkeit gehörigen Uhrkunden || und Nachrichten. || Nebst einem Verzeichniss derer AUTORUM, || worinnen || dieselben zum Theil befindlich, und einem Register über || die vornehmsten Sachen. || Erster TOMUS. || Enthält die zur Religion, Bissthum, Clerisey, Stifftern, || Kirchen und Schulen gehörige Uhrkunden || und Nachrichten. || Nebst einem || Verzeichniss derer AUTORUM, || worinnen || dieselben zum Theil befindlich und einem Register über || die vornehmsten Sachen. || Erster TOMUS || [listwa] || Enthält || die zur Religion, Bisthum, Clerisey, Stifftern, || Kirchen und Schulen gehörige Uhrkunden. || [listwa] || Breslau || In Verlag Johann Jacob Kornes, 1741.

S. tyt. t. 2: [got., maj. łac.] D. Anthon Balthasar Walthers || Königl. Preusischen Kriegs= und Domainen=Raths || SILESIA || DIPLOMATICA, || oder || Verzeichnis derer gedruckten Schlesi || schen Diplomatum, Privilegiorum, Landes || Gesetze, Statuten, Päbstlichen Bullen, Ober=Amtlichen || Patenten, Gerichtlichen Bescheide, Beschlüsse, Gutachten, || Rechtlichen Ausführungen, Beschwerenüsse, Vergleiche || Friedens=Schlüsse, und andere zur Schlesischen Histo || rie und Rechts || gelahrsamkeit gehörigen Uhrkunden und Nachrichten. || Nebst einem Verzeichniss derer AUTORUM, || worinnen || dieselben zum Theil befindlich und einem || Register über || die vornehmsten Sachen. || [listwa] || Zweyter TOMUS || Enthält || die zum weltlichen Zustande Schlesiens || gehörige Uhrkunden. || [listwa] || Breslau || In Verlag Johann Jacob Kornes, 1741.

Współoprawne dwa tomy.

Tekst w jęz. niem. i łac., czcionka gotycka i łac.

W tekście inicjały i winiety.

TECHNIKA WYKONANIA

Oprawę oryginału z tektury obleczonej papierem makulaturowym zastąpiono nową oprawą z tektury bezkwasowych obleczonej płótnem konserwatorskim. Blok z papieru ręcznie czerpanego, żeberkowego, nie przyciętego – zachowane oryginalne krawędzie czerpanych arkuszy papieru; druk jednobarwny – czarny; krawędzie nie barwione, system broszurowania: zwięży sznurkowe, wpuszczone, system 2 za 1.

PROWENIENCJA

1. Ex hereditate R. D. Canonici Francisci Karker. (drukowany ekslibris naklejony na wyklejce górnej okładki), 2. FF Nysa – brak pieczęci, 3. PBW w Opolu: sygn. SD 3.

BIBLIOGRAFIA

Estreicher K., *Bibliografia polska*. Cz. 3. T. 32, Warszawa 1977.

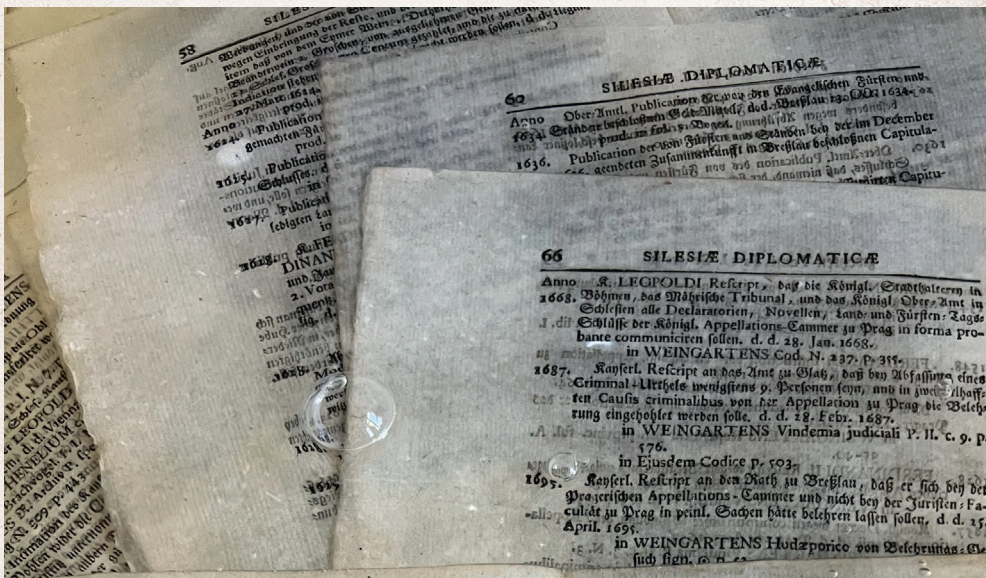
Maleczyńska E., *Średniowieczne silesiacy w Bibliotece Uniwersyteckiej w Lipsku*, „Śląski Kwartalnik Naukowy Sobótka” 1959, nr 2.

Kordowska D., *Dokumentacja konserwatorska 9 starodruków ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu wpisanych przez Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do rejestru zabytków*, LP. 8 Sygnatura: 3, Wrocław 2022.

Starodruki w zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu: katalog. Oprac. A. Paszkowska, Opole 2009.

Thomas J. G., *Handbuch der Literaturgeschichte von Schlesien: eine gekrönte Preisschrift*, Hirschberg, 1824.

53
SILESIÆ DIPLOMATICÆ
Anno 1639. Ferdinandi III. Instruktion vor das Königl. Ober-Amt in
Schlesien d. d. 7. Sept. 1639. in WEINGARTENS Codice N. 80. P. 185.
in EJUSD. Vindemia judiciali P. II. c. 2. p. 282.
Ferdinandi III. Rescript an Herr OTTO ABRAHAM
Burggrafen von DOHNA, darinnen Er zum Ober-Amts-Diack
constituirt wird, mit begehrgter Verordnung, daß in Abwesenheit
des obigen Hauptmanns das Directorium und die Vorstännde
des obigen Amtes, Causler, ihm von Dobna aber die Præcedenz in
und außershalb der Session competet. Er auch bey den Fürstentagen
seinen Sitz und Stimme in Fürstlichen Stände nehmen könne. d. d.
Lapenburg 16. May. 1642.
in NEUDORFS Extract der Fürstentags-Propos. p. 48.
Ferdinandi III. Rescript, daß von den Ober-Amtslichen Be-
scheidnen immediate an Ihro Kayf. Maj. appellirt werden, übrigens
aber es bey Ihro Maj. stehen solle, ein-oder die andre Appellation
der Königl. Appellations-Cammer zu delegiren. d. d. 4. Octobr.
1644.
WEINGARTENS Facit. lib. II. p. 299.
in EJUSD. Codice N. 109. p. 235.
in EJUSD. Vindemia judiciali P. II. c. 2. Sign. O p.
292.
Ferdinandi III. Rescript, daß von dem Ober-Amte und der Kayserl.
Kammer in Schlesien in Bräun- und Sachsen, erstellet, d. d. 28.
März. 1650.
in WEINGARTENS Facit. lib. II. p. 447.
LEOPOLDI Rescript und Königl. Ober-Amt und Erklärung
Uladislawischen Privilegi wegen der einen weltlichen Fürsten in
Schlesien anzuvertrauenden Ober-Hauptmannschafft, und daß keine
vennemen zu halten. willkürlicher die von solchen Conventicu-
len ge. Schreiber an Ihro Maj. abgeschickte werden sollen.
13. Aug. 1664.
in LUNIGS Collect. von der nützlichen Ritterschafft p.
146.

66
SILESIÆ DIPLOMATICÆ
Anno 1668. Leopoldi Rescript, daß die Königl. Statthaltern in
Böhmen, das Mährische Tribunal, und das Königl. Ober-Amt in
Schlesien alle Declaratorien, Novellen, Land- und Fürsten-Tage
Schlüsse der Königl. Appellations-Cammer zu Prag in forma pro-
bante communiciren sollen. d. d. 28. Jan. 1668.
1687. Kayserl. Rescript an das Amt zu Olas, daß den Abfassung eines
Criminal-Litfels zweifels 9. Personen sey, und in zwei Abfah-
ten Criminalhaus von der Appellation zu Prag die Beleh-
rung eingehohlet werden solle. d. d. 12. Febr. 1687.
in WEINGARTENS Vindemia judiciali P. II. c. 9. p.
176.
in Ejusdem Codice p. 193.
1695. Kayserl. Rescript an den Rath zu Breslau, daß er sich bey der
Pragerischen Appellations-Cammer und nicht bey der Fürstlichen Fa-
cultät zu Prag in princl. Sachen hätte befehlen lassen sollen. d. d. 25.
April. 1695.
in WEINGARTENS Hudzporico von Belchunas: Co-
sucht. p. 6.

67
SILESIÆ DIPLOMATICÆ
Anno 1677. DOHNA in realibus bey dem Ober-Amt
libus aber bey dem Königl. Ober-Amt be-
einer Declaration des An. 1611. erstellet
1677. extat in SEIDELII Obsev. Præ-
1687. Catalogus und Titulaturen der Herr-
1691. Räte circa An. 1687. & An. 1691.
prioris in WEINGARTENS Hal-
posterioris in EJUSD. Vindemia
1694. Ober-Amtl. Carrenda, daß man sich in
ditionen in ersten Tagen nach der Über-
melden, und solche binnen 12. Tagen ohne
tis einlösen solle. d. d. Breslau 9. Dec.
1695. Kayserl. Verordnung, daß die Königl.
nigl. landes-Hauptmannschafft in Mäh-
Amt einander in ihren Schreiben hoch-
dern Instanzern und Personen also an-
tele und Hauptmannschaffen so wohl
Gouverneme, als auch von einander selb-
pellirt werden sollen. d. d. 25. Aug.
in WEINGARTENS
1701. Kayserl. Rescript, daß die Königl.
zeit ein Fürst seyn müßte, der
Titul voran zu setzen, und die Für-
nach Breslau, aus der die Mission ha-
zu gebrauchen, hernach aber: wie
schafft gesetzet, die Pragerische Ap-
höflich einzucliren werden solle. d. d.
in WEINGARTENS
1701. Ober-Amtl. Instruktion vor die
in der Königl. Ober-Amtes-Causlery.
h. b. in Collect. Brachvogel